

T.C
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

ARİSTOTELES VE İBN BACCE’NİN RUH
ANLAYIŞININ KARŞILAŞTIRILMASI

Yüksek Lisans Tezi

UĞUR ASLAN

İZMİR – 2021

T.C
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

ARİSTOTELES VE İBN BACCE’NİN RUH
ANLAYIŞININ KARŞILAŞTIRILMASI

Yüksek Lisans Tezi

UĞUR ASLAN

DANIŞMAN: DOÇ. DR. MUHAMMET ÖZDEMİR

İZMİR – 2021

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Aristoteles ve İbnBâcce’nin Ruh Anlayışının Karşılaştırılması” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih:

Uğur ASLAN

İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

ARİSTOTELES VE İBNBÂCCE’NİN RUH ANLAYIŞININ KARŞILAŞTIRILMASI

Uğur ASLAN

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe Anabilim Dalı

İlkçağda Antik Yunan felsefesinde ve Ortaçağ İslam felsefesinde ruh kavramı önemli bir felsefi sorun çerçevesi olarak kabul edilmiştir. Her iki gelenekten filozoflar ruh kavramı üzerine felsefe yapmışlardır. Nitekim Ortaçağ İslam felsefesi, Antik Yunan felsefesinin Ortaçağda İslam toplumlarındaki yeni ve özgün bir devamı niteliğinde görünmektedir. Aristoteles felsefesi İslam felsefesinin kaynakları arasında merkezde bulunan bir felsefedir. İslam filozofları Aristoteles felsefesinin başka unsurları gibi psikolojisinden de yararlanmışlar ve hatta onun ruh görüşünü geliştirerek aşmışlardır. Aristoteles’in ruh kavramına dair görüşlerini yeniden değerlendiren ve geliştiren İslam filozoflarından bir tanesi de Avrupa’da Avampace adıyla tanınan İbnBâcce’dir. İbnBâcce felsefesi birçok alanda olduğu gibi ruha ilişkin çerçevede de yeni görüşler içermektedir. İbnBâcce’nin siyaset felsefesiyle onun ruha dair görüşleri birbirine koşuttur.

Bu yüksek lisans tez çalışmasının amacı, Aristoteles’in ruha dair görüşleri ile İbnBâcce’nin ruha dair görüşlerini karşılaştırıp değerlendirmektir. İki filozofun görüşleri yaşadıkları tarih, coğrafya, toplum ve zamanlarındaki bilimsel bulgulardan izler taşımakta olduğu için her zaman aynı değildir. Hatta psikolojiye dair bazı görüşlerde farklılıklar mevcuttur. Bu bağlamda önce iki filozofun hayatı, eserleri ve felsefeleri, ruha dair görüşleri saptanmaktadır. Sonra iki filozofun görüşleri birbiriyle karşılaştırılıp analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aristoteles, İbn Bâcce, Felsefe, Ruh, İslam Felsefesi.

ABSTRACT

Master's Thesis

Comparison of Aristotle's and Ibn Bajja's Views on the Soul

Uğur ASLAN

İzmir Kâtip Çelebi University

Graduate School of Social Sciences

Department of Philosophy Program

The concept of the soul has been accepted as an important philosophical framework in Ancient Greek philosophy and Medieval Islamic philosophy. The philosophers from both traditions philosophized on the concept of the soul. As a matter of fact, Medieval Islamic philosophy seems to be a creative, innovative and original continuation of Ancient Greek philosophy in Islamic societies in the Middle Ages. Aristotle's philosophy is a philosophy which is in the center among the sources of Islamic philosophy. Islamic philosophers benefited from Aristotle's psychology, as well as other elements of his philosophy, and even developed and surpassed his views on the soul. One of the Islamic philosophers who reevaluated and developed Aristotle's views on the concept of the soul is Ibn Bajja, known as Avampace in Europe in modern times. The philosophy of Ibn Bajja includes new views in the framework of the soul, as in many other fields. Ibn Bajja's political philosophy and his views on the soul are parallel to each other.

The aim of this master thesis is to compare and evaluate Aristotle's views on the soul and Ibn Bajja's views on the soul. The views of two philosophers are not always the same, as both views have born traces of the history, the geography, the society and scientific findings of their time. There are even differences in some of their views on the psychology. In this context, first of all, the biographies, the main works and philosophies of the two philosophers and their views on the soul are determined and described. Then the views of Aristotle and Ibn Bajja are compared and analyzed.

Keywords: Aristotle, Ibn Bajja, Philosophy, the Soul, Islamic Philosophy.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
KISALTMALAR	vi
ÖNSÖZ	vii
GİRİŞ	
1. Nefs/ Ruh Kavramı.....	2
1.1. İslam Filozoflarının Nefs/ Ruh Hakkındaki Görüşleri.....	3
BİRİNCİ BÖLÜM.....	6
İBN BACCE’NİN HAYATI, ESERLERİ VE FELSEFESİ.....	6
1-İbn Bâce’nin Hayatı ve Eserleri.....	6
2. İbn Bacce' nin Eserleri	7
3. İbn Bâce Felsefesi ve Ruh Görüşü.....	9
İKİNCİ BÖLÜM	13
ARISTOTELES’İN HAYATI, ESERLERİ VE FELSEFESİ	13
1-Aristoteles’in Hayatı	13
2. Aristoteles'in Eserleri.....	15
3. Aristoteles Felsefesi ve Ruh Görüşü.....	16
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	31
ARISTOTELES VE İBN BACCE’NİN RUH GÖRÜŞLERİNİN	
KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRMESİ	31
1.Aristoteles Ve İbn Bacce’nin Ruh Görüşlerinin Benzerlikleri	31
2. Aristoteles Ve İbn Bacce’nin Ruh Görüşlerinin Farklılıkları	32
SONUÇ.....	35
KAYNAKÇA	40

KISALTMALAR

Age	:Adı geçen eser
bk.	:Bakınız
c.	:Cilt
d.	:Doęum, doęumu
DİA	:Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ens.	:Enstitü
h.	:Hicri
haz.	:Hazırlayan
Ktp.	:Kütüphane, kütüphanesi
md.	:Madde
nr.	:Numara
nşr.	:Neşreden (Tahkik eden)
ö.	:Ölümü, ölüm tarihi
s.	:Sayfa
SBE	:Sosyal Bilimler Enstitüsü
sy.	:Sayı
Tahk.	:Tahkik
TDVY	:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
trc.	:Tercüme, tercüme eden
p.	:paragraf

ÖNSÖZ

Covid-19 pandemi sürecinde her alanda olduğu gibi eğitim alanında zor geçti fakat bu zor zamanı, bu çalışmayı yapmam için kolaylaştıran her zaman desteğini ve bilgisini esirgemeyen Danışman hocam sayın Doç Dr. Muhammet ÖZDEMİR'e, değerlendirme ve yönlendirmeleri için Doç Dr. Emel SÜNTER, Doç Dr. Hasan OCAK'a ve her zaman yanımda olan eşim Duygu Karakaya ASLAN'a tesekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

İslam felsefesinin özgün örneklerinden biri de İbn Bacce'dir. İbn Bacce İslam dünyasının Endülüs'te felsefi hareketinde önemli temsilcilerindendir. İbnü's-Sâîğ olarak da tanınan İbn Bâcce Batı Batı dünyasında genellikle *Avempace* diye anılır. İbn Bacce İslam klasik düşünce dünyasının sonlarına yaşayan yine büyük filozfları arasında görülür.¹

İbn Bacce'nin felsefi görüşlerinde etkili olan filozoflar arasında Platon, Aristoteles ve Galen gibi Antikçağ'ın önemli filozoflarından etkilendiği bilinmektedir.²

Bilindiği üzere İslam coğrafyasında yapılan çeviri faaliyetleri hem kendi coğrafyasını çoğu alanda geliştirmiş hem de başka coğrafyaları kendi yaptığı çalışmalarla etkilemiş ve yön vermiştir. Özellikle Antikçağ'ın düşünce dünyasındaki etkileşim İslam coğrafyasında dışına çıkmış ve pek çok medeniyeti etkisi altına almıştır. Endülüs'teki felsefi faaliyetlerin gelişmesinde de yine bu faaliyetler etkilidir.

Çünkü İslam filozoflarının tercüme yoluyla düşünce dünyasına yaptığı bu katkılar Batı dünyasının felsefi hareketliliğinde aynı zamanda bir köprü konumundadır. Antik Yunan'dan yapılan çeviri faaliyetleri bu coğrafyada felsefenin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Özellikle Platon ve Aristoteles'ten ciddi anlamda etkilenilmiş ve onların yaptığı çalışmalarla beraber kendi coğrafyalarında bulunan kültür ve çalışmalar harmanlanarak Batı coğrafyasını da etkisi altına alacak çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların öncü düşünürlerinden biri de İbn Bacce olmuştur. İbn Bacce özellikle Platon, Aristoteles ve Yeni Eflatuncuların etkilenerek kendi çalışmalarını ortaya koymuştur. Ahklak, siyaset, edebiyat, müzik, sanat ve felsefe gibi bir çok alanda çalışmalar yapmıştır. Siyaset alanında devlet organizması içerisinde önemli görevlerde bulunmuştur.

Bu bağlamda çalışmamıza konu olan Antikçağ'ın Batı dünyasına aktarılmasında önemli bir katkı sağlayan bu tercüme faaliyetleri çerçevesinde özellikle İslam düşüncesinde önemli bir yere sahip olan Antik Yunan'ın en önemli

¹ Ahmet Arslan, *İslam Felsefesi Üzerine*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 249.

² Seyyid Hüseyin Nasr & Oliver Leaman, *İslam Felsefesi Tarihi*, İstanbul: Açılım Kitap Yayınları, 349.

düşünürlerinden olan Aristoteles'in görüşleri bağlamında İbn Bacce'deki "ruh" kavramına dair görüşleri ele alınmaya çalışıldı.

1. Nefs/ Ruh Kavramı

Nefs, "ruh, can, hayat, hayatın ilkesi, nefes, varlık, zat, insan, kişi, hevâ ve heves, kan, beden, bedenden kaynaklanan süflî arzular" gibi mânalara gelir.³

Neden ruh kavramı? sorusu üzerinden bir cevap aranılacak olursa, İbn Bacce'nin en yoğun yaptığı çalışmaların başında da insan ve onun bu evrendeki durumu olduğu görülür. Genel kabul üzerine insanı diğer canlılardan ayıran akli yönü ile doğadaki konumu insanlık boyunca anlaşılmaya çalışılmıştır. Aristoteles'in ruh alemindeki görüşlerinin İslam düşünce dünyasındaki etkileri göz önüne alındığında İbn Bacce'nin bu anlamda fikirlerini nasıl şekilledirdiğini anlamak bu çalışmanın yönünü belirleyecektir.

İbn Bacce ruhun mahiyetini anlamak için akli yönün insan için çok önemli olduğu bilinir. Bununla birlikte bu evrende yaşayan canlıların hepsinde ruhani bir özelliğinin olduğunu belirtmeye çalışmıştır. Filozof bitkilerde ve hayvanlarda da ruh kavramının bulunduğunu fakat bu kavramların dürtü şeklinde olduğunu belirli bir yasa çerçevesinde işlediğini belirtir. İnsan için ise hem bitkilerin taşıdığı hem de hayvanların taşıdığı ruhani özellikleri taşımakla beraber akli olan kendine özgü ruhani bir tarafının da olduğunu belirtir. İnsanın bu anlamda özgür olduğunu davranışta bulunurken hayatını devam ettirirken bu özgürlük çerçevesinde yaşadığını belirtir.

Aristoteles'in en önemli çalışmalarından biri de "ruh" üzerine yaptığı çalışmaları olmuştur. Aristoteles bütün canlı organizmalarda ruh kavramının var olduğunu savunur çünkü evrende ki işleyişin tesadüf olmadığını belirli bir çerçeveye göre olduğunu düşünmüştür ve çalışmalarına bu düşüncesine göre yapmaya çalışmıştır.

Bitkilerde ve hayvanlarda da ruh kavramının bulunduğunu fakat bu kavramların dürtü şeklinde olduğunu belirli bir yasa çerçevesinde işlediğini belirtir. İnsan ise hem bitkilerin taşıdığı hem de hayvanların taşıdığı ruhani özellikleri taşımakla beraber akli olan kendine özgü ruhani bir tarafının da olduğunu belirtir. İnsanın bu anlamda özgür olduğunu evrende davranışta bulunurken hayatını devam

³ <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-bacce> (Erişim tarihi: 12.12.2020)

ettirirken bu özgürlük çerçevesinde yaşadığını belirtir.

İki filozofun düşüncelerini karşılaştırdığımız da İbn Bacce'nin çalışmalarının çoğunda Aristoteles'ten etkilenip etkinelemediği hususu ana problemimizdir. Çalışmanın birinci bölümünde İbn Bacce'nin hayatı ve düşünsel dünyasına yer verilmiştir. İkinci bölümde ise Aristoteles'in hayatı ve düşünsel dünyasına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise İbn Bacce ve Aristoteles'in Ruh hakkındaki görüşlerinin benzerlikler ve farklılıklarına yer verilmiştir. İlk iki bölümde filozofların hayatı ve düşünsel dünyasına yer verilmesinin nedeni filozofların görüşlerinin şekilmesinde yaşam biçimlerinin etkili olduğunu da ortaya koymaktır. Çünkü her iki filozofta kendi düşüncesi ve bulunduğu coğrafyanın koşullarıyla harmanlayıp önemli çalışmalar ortaya koymuştur.

1.1. İslam Filozoflarının Nefs/ Ruh Hakkındaki Görüşleri

Ruh problem eski çağlardan günümüze kadar sürekli tartışılan bir durum haline gelmiştir. Her çağdan düşünürler kendi coğrafyasının gerekleri doğrultusunda çalışmalar yaparak düşüncelerini dile getirmişlerdir islam felsefesinin en çok etkiendiği antik yunan felsefesinde ki önde gelen düşünürler platon ve Aristoteles ruhun somutlaştırılarak bir şeye indirgenemeyeceğini belirtmiştir.⁴

İslam coğrafyasındaki düşünürlere bakıldığında ortaya koydukları, çalışmalarının temelini Antikçağ düşünürlerinden etkilendikleri söylenebilir. Tabi bu düşüncelerini ortaya koyarken sahip oldukları coğrafi özellikler bakımından hemde dinsel ve sosyal açıdan İslam dininin yol göstericisi olan kutsal kitabı Kuran-ı Kerim'I örnek alarak düşüncelerini onun çerçevesinde geliştirmişlerdir.⁵

Filozoflar ruh üzerine çalışmalarını yaparken onun maddesel olarak somutlaştıran beden ile olan ilişkisinde ele alıp incelemeye çalışmışlardır.

İslam coğrafyasındaki düşünürlerin yaptığı çalışmalara *bakıldığında akıl-ruh-nefs* gibi kavramların bazen bir birlerinin yerinde kullandıklarını görülmektedir. Çalışmamızda konusu olan *ruh* kavramında, İslam filozoflarının

⁴ İsmail Erdoğan- Enver Demirpolat, *İslam Felsefesi*, Lisans Yayınları, İstanbul, 2017, s.271.

⁵ İsmail Erdoğan- Enver Demirpolat, *İslam Felsefesi*, s.271.

ruh yerine *nefs* kelimesininide kullandıklarını görülmektedir.⁶

İslam felsefesindeki çalışmaların ilkinde baktığımızda ele alacağımız ilk düşünürlerden bir tanesi olan Kindi, ruh kavramına da ikici yaklaşmakta çünkü yine burada ruh-beden kavramının bağlantılarını görmekteyiz. Beden ruhun dünyada ki evi olarak görülmekte ve ruhun yapmak istediklerinde aracılık temektir.⁷ İslam düşüncesinde olan ahiret hayatının izlerini bu kavramları incelerken de görmekteyiz. Çünkü ruhun sonsuz olduğunu, bedeninin ise sonlu geçici olduğunu belirtir.⁸

İbn Bacce'nin ikicilik kavramı da aslında burda kendisini açıkça belirtiyor çünkü bir birlerine ne kadar bağlı olasalarda bir o kadar farklı kavram olarak meydana çıkıyorlar.⁹

İslam felsefesinin önemli filozoflarından Farabi'ye bakıldığında ise oda Kindi'ye yakın görüşler belirtir. Çünkü Farabi'ye göre de beden ve ruh bir birinden farklıdır. Nefs ise ruh üzerinde etkili olan onu yönlendiren ve beden ile olan ilişkisini sağlayan aracı, köprü olarak görünmektedir. Bu şekilde bedeninin kontrolünün nefis ve ruh üzerinden yapıldığını ortaya koyar. Farabi'de ruh-nefis ve beden ilişkisinde Kindi'de olduğu gibi ikicil bir görüş ortaya koymaktadır. Nefs bizim düşünen, yönlendiren tarafımız beden ise maddesel olarak yer kaplayan tarafımız. İslam felsefesinin önemli filzoflarından İbn Sina'dır. O da , ruh- beden ayrımı yaparak bedeninin sadece bir nefsi olacağını belirtir. İnsanda bulunan hayvani, akli gibi özellikler tek bir nefsten meydana gelip bedende kendini ortaya koyar. Bundan dolayı nefis kesinlikle bölünemez ve parçalanamaz olduğunu belirtir. Her bir canlı için bir nefsin bulunduğunu fakat birden fazla özelliklere sahip olduğunu belirtir. Bedenimiz yok olup gidebilir ama onda ki nefsin yok olmayacağını devam edeceğini belirtir.¹⁰

İbn Rüşd'de nefis hakkında şu görüşleri savunmaktadır: Nefs birdir ve bedenden farklıdır ayırdır hatta bedeninin üstünde bir mahiyete sahiptir. Her ne kadar bedenle beraber somutlaşması olsada ondan bağımsızdır ve bedeninin ölümünden

⁶ M. Cüneyt Kaya, *İslam Felsefesi Tarih ve Problemleri*, İslami Yayınlar, İstanbul, 2013, ss. 329-340.

⁷ M. Cüneyt Kaya, *İslam Felsefesi Tarih ve Problemleri*, ss. 329-342.

⁸ M. Cüneyt Kaya, *İslam Felsefesi Tarih ve Problemleri*, ss. 330-341.

⁹ İsmail Erdoğan- Enver Demirpolat, *İslam Felsefesi*, s.271, ss.273.

¹⁰ Abdullah b. Hasan El-Abbadî, "*el-Fikru 'lİctimâi İnde İbnBâce*", *Mecelletu Camiatu Melik Suud* içinde, sy. 7, Riyad:1995, s. 549.

sonra kendi öz kaynağına gideceğini ve sonsuza kadar yaşayacağını belirtir. ¹¹

Genel olarak İslam coğrafyasında ruh-beden üzerine yapılan çalışmalara baktığımızda Antik Yunan düşüncesinden etkilenip, bu düşüncelerini din çerçevesinde harmanlayarak ortaya koymaya çalışmışlardır. Fakat Antik Yunanda Aristoteles, Platon ve Yeni Eflatuncu düşüncelerde dinin etkisinin olmadığını söyleyebiliriz. Tabi islam düşünürlerini ortaya koyduğunda tamamen kuran, cennet, cehennem, ahiret yaşamı gibi kavramların mahiyetinde gerçekleştirdiler. Bundan dolayıdır ki ruh ve beden arasında net bir şekilde ikilcil bir düşünce tarzını benimsemeleri ortaya çıktı. Her ne kadar bazı noktalarda birbirinden farklılaştıkları olsada genel olarak bu düşünce çerçevesinde birleşiler. Bundan dolayı islam coğrafyasında yapılan felsefi çalışmalarda dinin etkisinde kaldıklarını söylemek yanlış olmayacaktır. ¹²

¹¹ M. Cüneyt Kaya, *İslam Felsefesi Tarih ve Problemleri*, ss. 332-340.

¹² M. Cüneyt Kaya, *İslam Felsefesi Tarih ve Problemleri*, ss. 333-344.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBNBACCE’NİN HAYATI, ESERLERİ VE FELSEFESİ

1. İbn Bâcce’nin Hayatı

İslam düşünürlerinin bazılarının nefis üzerine olan düşüncelerine kısaca değinildi. İbn Bacce’nin felseffakat asıl batı dünyasının islam coğrafyasıyla harmanlanması çoğunlukla İbn Bacce tarafından olmuştur.

İbn Bacce’nin görüşlerine bakıldığında çoğunlukla insanı merkeze alan bir felsefi anlayış geliştirdiğini söylenebilir. Bu felsefenin zemininde de İslam Felsefesinin Meşşai felsefenin etkili olduğu ifade edilebilir. Özellikle Farabi’nin etkisinde kaldığı da belirtilmektedir.

Filozof bulunduğu konum itibariyle toplumun ve insanın bütün özellikleriyle doğrudan ilgilenmiştir. Buna bağlı olarak insanın toplumdaki yeri ve önemi mutlu yaşam için insanın yapması gereken şeyler, mutlu ve erdemli toplum için yapılması gereken konular ile direk ilgilendiğini söyliüeyebiliriz.¹³

Burada insanın tıbbi, ruhani ve metafiksel yanlarını araştırmakla ilk adımlarını attığını söyleyebiliriz. En önemli, eserlerinden biri olan mütevahhid (yalnız insan) çaişmasında tamamen bu çerçevede ce zeminde gelişmiştir.

Endülüs’ün (şimdiki adıyla İspanya) kuzeyindeki zaragoza (Saragossa) şehrinde yaklaşık 470’te (1077) doğduğu söylenir. Bu alanda yapılan araştırmalar onun erken yaşta vefat ettiğini bize göstermektedir.¹⁴ Batı coğrafyasında genellikle *Avampace* olarak adlandırılır. Ailesi hakkında çok fazla bilgi yoktur.¹⁵

Onun felsefeye olan ilgisi gençlik yıllarında başladı, Sarakusta şehrinin gelişen yapısı onu felsefe alanında çalışmalar yapmaya yöneltti. Yazılı kaynaklardan ulaşılan bilgiler dahilinde, İbn Bâcce çoğu alanda çalışmalar yapmıştır. Bunlar; astronomi, müzik, tıp, tabiat bilimi gibi ilimlerdir.¹⁶

¹³ M. Cüneyt Kaya, *İslam Felsefesi Tarih ve Problemleri*, ss. 328-346

¹⁴ *İbnBâcce, Kitâbüñ-Nefs, Çvr. Mevlüt Uyanık, Aygün Akyol, Ankara, Elis Yayınları, 2020, s.10-30*

¹⁵ <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-bacce> (Erişim tarihi: 12.12.2020)

¹⁶ Abdullah b. Hasan El-Abbadî, “*el-Fikru’lİctimaî İnde İbnBâcce*”, *MecelletuCamiatu Melik Suud*

Buna ek olarak İbn Bâcce'nin Kur'an'ı ezberlediğini söylenir. İslami ilimlere olan ilgisini buradan da anlamak mümkün olacaktır. Öğrenim hayatına şu an İspanya'da bulunan Sevilla kentinde devam etmiş ve bu kentte İslam alanında ve felsefe alanında dahada yoğunlaşarak araştırmalar yapmıştır. Sarakusta'nın hakimiyetin el değiştirmesi üzerine yönetimde de bir takım değişiklikler olmuştur. Bunların başında da vali gelmektedir. Yeni valiyle olan yakın arkadaşlığı İbnBâcce'ye Vezirlik yollarını açmıştır. Bu görevi yürütürken Sarakust'da yaptığı arabuluculukların yol açtığı kötü durumlardan dolayı birkaç ay hapis yatmıştır.¹⁷

İslam coğrafyasında yapılan çevirilerin Endülüs'e ulaşmasıyla beraber İbn Bâcce kendisini geliştirecek düşüncelerine büyük ölçüde etki edecek kaynaklara ulaşacaktır. Hem Antik Yunan düşünürlerinden Platon ve Aristoteles'in hem de İslam coğrafyasından birçok büyük düşünürün eserlerine ulaşmıştır. İbn Bâcce felsefesini bu düşünürlerden büyük ölçüde etkilenecek temellendirmiştir.¹⁸

Yaptığı çalışmaların çoğunda Aristoteles'netkilerini büyük ölçüde görmek mümkündür, buna ek olarak Platon'un *Devlet* eserinin izlerini de görmek mümkündür. İslam coğrafyasında en çok etkilendiği isim ise hiç kuşkusuz Farabi olmuştur, özellikle Mantık anında yaptığı çalışmalarda Farabi'nin izlerini görmek mümkündür. Bazı eserlerinde hadislerden alıntılar yaptığını hatta bazı eserlerinde şiiri de sık sık kullandığını görmek mümkündür. Batı felsefesinde en çok etkilendiği düşünür olan Aristoteles'in kendisinden sonra gelecek nesiller üzerinde etkili olmasında da payı olmuştur.¹⁹

1.1. Eserleri

Sadece felsefe alanında değil, hemen hemen bütün alankarda çalışmalar yapmış ve onlarla ilgili eserler ortaya koymuştur. İbn Bacce, sadece filozof olarak göze çarpmadı aynı zamanda diğer alanlarda yaptığı çalışmalarla da tanındı (psikoloji, tıp, müzisyenlik, yazarlık v.b).²⁰

Filozofun başlıca eserleri şu şekildedir:

çinde, sy. 7, Riyad:1995, s. 549.

¹⁷ <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-bacce> (Erişim tarihi: 12.12.2020).

¹⁸ <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-bacce> (Erişim tarihi: 12.12.2020).

¹⁹ Abdullah b. Hasan El-Abbadî, "*el-Fikru'İctimai İnde İbnBâcce*", *MecelletuCamiatu Melik Suud* içinde, sy. 7, Riyad:1995, s. 549.

²⁰ M. Cüneyt Kaya, *İslam Felsefesi Tarih ve Problemleri*, s. 330-347

a. *Risâletü'l-vedâ*, insanın bu hayatta neyi amaçladığını ne yapması gerektiği ve felsefenin gerekliliği üzerine tartışmalar yapmaktadır.²¹

b. *Tedbîrü'l-mütevahhid*, yazdığı eseler arasında en büyük ve en önemli eserler arasında olduğunu söylemek mümkün düşünürleri etkileyen ve büyük kitlelere ulaşan bir eser olmuştur. Eser sırasıyla İbranice, Latince, Fransızca, Almanca, İngilizce, İspanyolca ve Türkçeye çevirilmiştir.²²

c. *İttişâlü'l-'aql bi'l-insân*, varlıklar arasında insanın yeri ve onun diğer varlıklardan ayıran özellikleri üzerinde durulmuştur. İnsanın bu evrendeki amacı gelişimi doğrultusunda çalışmalar yapılmıştır.²³

d. *Fi'l-Ġâyeti'l-insâniyye*, genellikle metafizik konuları üzerinde durulmuş bunlardan hareketle insanın amacı ortaya konulmaya çalışılmıştır.²⁴

e. *El-Vukûf 'ale'l-'aqli'l-fa'âl*, insana iardenin neden verildiğini ona hakim olup nefsimizi korumanın nasıl mümkün olacağı ile ilgili çalışmalar yapmıştır.²⁵

f. *Fi'l-Vahde ve'l-vâhid*, genel olarak kavram ve kelimelerin anlamları ve karşılıkları üzerinde durmuştur. Farklı dillere çevirileri yapılmıştır.²⁶

g. *Fi's-Sa'âdeti'l-medeniyye ve's-sa'âdeti'l-uḥreviyye*, İbn Bacce bu risalesinde Farabi için bir takım çalışmalar yapmıştır. Onun yaşama dair bir konuların açıklık getirip ona yapılan eleştirilere de cevap vermeye çalışmıştır. İngilizce çevirisi yaklaşık 1979-1980 yılları arasında Shlomo Pinès tarafından yapılmış ve yayımlanmıştır.²⁷

h. *Kitâbü'l-Ḥayevân*, Aristoteles'in bazı bölümlerinin açıklamalarını yapmaya çalışmıştır. Çoğunlukla destekler niteliktedir.²⁸

ı. *El-İrtiyâz 'alâ Kitâbi'l-Maḳûlât, Kelâmühû fi'l-burhân, Fi'l-Medḥal*

²¹ <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-bacce> (Erişim tarihi: 12.12.2020)

²² Abdullah b. Hasan El-Abbadî, “*el-Fikru'l'İctimaî İnde İbnBâcce*”, *MecelletuCamiatu Melik Suud* içinde, sy. 7, Riyad:1995, s. 549.

²³ Abdullah b. Hasan El-Abbadî, “*el-Fikru'l'İctimaî İnde İbnBâcce*”, *MecelletuCamiatu Melik Suud* içinde, sy. 7, Riyad:1995, s. 549.

²⁴ M. Cüneyt Kaya, *İslam Felsefesi Tarih ve Problemleri*, s. 333-348

²⁵ Resâ'ilü İbn Bâcce el-ilâhiyye içinde, Beyrut 1968, s. 108-110

²⁶ Resâ'il felsefiyye li-Ebî Bekr İbn Bâcce içinde, Beyrut 1983, s. 139-147

²⁷ <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-bacce> (Erişim tarihi: 12.12.2020)

²⁸ M. Cüneyt Kaya, *İslam Felsefesi Tarih ve Problemleri*, s. 334-349

ve'l-Fuṣūl, bu eserlerinde Farabi'nin eserlerini açıklamaya çalışmıştır.²⁹

i. Diğer eserleri; *Kitâbü'n-Nebât, Fi'l-Hey'e, Fi'l-Faḥş 'ani'n-nefsi'n-nüzû 'iyye, Risâle fi'l-müteharrik, Fi'l-Elhân, erḥuhû li-Kitâbi's-Semâ 'i't-tabî 'i, Fî Mâhiyyeti's-şevki't-tabî 'i, Fî Şerhi'l-Âşâri'l-'ulviyye, Te'âlîk fi'l-edviyeti'l-müfrede.*³⁰

1.2. İbn Bâcce Felsefesi ve Ruh Görüşü

İbn Bacce Antik Yunan felsefesine olan hakimiyeti, bilgisi ve çalışmaları kendisinden önce gelen İslam filozoflarından daha fazla ve daha yerindeydi bundan dolayı hem kendisi büyük ölçüde etkilenmiş hem de kendisinden sonra gelecek olan İslam filozoflarına bu alanda öncülük etmiştir.³¹

İslam filozoflarının çoğu nefis üzerine çalışmalar yapmışlardır. Onların başında da İbn Bacce gelmektedir. İbn Bacce felsefesinin temeline baktığımızda insan ve insanın bu âlemde en uygun şekilde yapacağı yaşamı ele almıştır. İnsanı kısmen içinde yaşadığımız âleme benzeterek onu küçük âlem olarak görmüştür. Buna ek olarak insanı evrenin en önemli varlığı olarak görmüştür. Bu düşünceye onu iten ise insanda bulunan irade olmuştur. İnsanı bu dünyanın özelliklerine bağlı olduğunu düşündüğü için özgür bir varlık olarak görmemiştir. İnsanı bir “ruh” varlığı olarak görmüştür.³²

İbn Bacce genel olarak insanın mutluluğu üzerine yoğunlaşmıştır. Başka bir deyişle bir tür insan felsefesi üretmiştir. Buradaki hareket noktası insanı kısmen dünyanın küçük bir minyatürü olarak ele alıp onu anlamaya çalışmak onun hayvani ve akli özelliklerini ortaya koymaya çalışmak olduğu görülür. Filozofa göre insan diğer bütün varlıklardan farklıdır, çünkü sadece ona özgü bir özellik vardır onu diğer varlıklardan ayıran bu özellik de akıldır. Aklın her insana aynı ölçüde verildiğini

²⁹ Abdullah b. Hasan El-Abbadî, “*el-Fikru'l-İctimaî İnde İbnBâcce*”, *MecelletuCamiatu Melik Suud* içinde, sy. 7, Riyad:1995, s. 490-549.

³⁰ Abdullah b. Hasan El-Abbadî, “*el-Fikru'l-İctimaî İnde İbnBâcce*”, *MecelletuCamiatu Melik Suud* içinde, sy. 7, Riyad:1995, s. 500-550.

³¹ *İbnBâcce, Kitâbü'n-Nefs, Çvr. Mevlüt Uyanık, Aygün Akyol, Ankara, Elis Yayınları, 2020, s.15-30*

³²İbni Bâcce, “*Risâletu'l-veda*”, **Resâilu İbni Bâcce el-İlahiyye** içinde, s. 141; Bkz: İbnu'l-imâm, Mülhak, **Resâilu İbni Bâcce el-İlahiyye**, nşr. Macid Fahri, 1.bs., Daru'n-Nehâr li'n-Neşr, Beyrut 1968.

fakat onun geliştirilmesinin tamamen kişiye bağlı olduğunu belirtir. İbn Bacce “bilgi”yi alanında yaptığı çalışmalarda bilen ile bilinmek istenen arasındaki ilişki olarak açıklamıştır. Bilmek isteyen kendi akli çabalarıyla karşısında duran bilinmek istenen özne ile girdiği ilişkiden çıkardığı sonuçlar önemlidir. Bir şeyi anlamamanın hayali, akli, ve duyuşsal olmak üzere üç bölümden oluştuğunu belirtir. Hayali anlamak ile duyuşsal anlamak genel olarak soyuşsal bilme işlevine dayanır fakat tam anlamıyla soyut anlama da yeterli değildir. Çünkü bu iki anlama yetisininde tümel değil tekil olarak sadece anlayabileceğini belirtir. Akıl ise hem tekil hemde tümel bilmede bize daha fazla şey sunar. Bilginin düzeylerine baktığımızda, insan tipleriyle aynı bilgi düzeyinde olduğunu belirtir. O insanları üçe ayırır mutlu olanlar, düşünme yeteneğine sahip olanlar ve normal sıradan bir hayatı olanlar.³³ İbni Bâce insan bilgisinin alanını belirleme mutluluğun öneminden bahseder ki bu onun felsefesinde önemli bir ayırımıdır. Filozof bilgiyi alanlara ayırır. Bunlar şu şekildedir: *Tabiî İmkan Alanı ve İlahî İmkân Alanı*. *Tabiî İmkân Alanı* duyu idrakleri, akli istidlaller ve zihni soyutlamalar aracılığıyla oluşarak insanî bilgiyi oluşturur. *İlahi İmkan Alanı* ise Peygamberlere gelen vahiy bilgisidir.³⁴

İbn Bacce, akıl ve siyaset alanında da önemli çalışmalar yapmış özellikle siyaset alanında önemli görevler yürütmüştür. Burada yine en önemli şeyin akıl olduğunu temele almamız gerekenin akıl olduğunu belirtir. Bu evrende yaptığımız her şeyde özgür olduğumuzu ve bunun sonuçlarını kabul ettiğimizi bunlarında akıl sayesinde olduğunu belirtir. İnsan davranışlarını yine diğer bir çok alanda yaptığı gibi kategorileştirmiştir. Başka bir deyişle davranışta bulunduğumuzda ya cismani ya hayvani ya da akli bir yetkinlikle o davranışı yerine getiririz. İnsanın gerçek anlamda kendi kararlarını verip davranışlarını tahlil etme açısından akli yetkinlikle yaptığı davranış önemlidir. Çünkü bu davranışın insana özgürlük tanıdığını belirtir. Hazlar ve erdemler kısmına baktığımız da hazların bizim amacımız olmaması gerektiğini, bir eylemde bulunurken o eylem sırf bize haz verdiği için o eylemi yapmamamız gerektiğini belirtir. o erdemsiz bir toplumun her alanda çürümeye mahkum olacağını belirtir. Bir toplumun ayakta kalabilmesi ve yaşantısını devam

³³ *İbnBâce, Kitâbü'n-Nefs, Çvr. Mevlüt Uyanık, Aygün Akyol, Ankara, Elis Yayınları, 2020, s.15-30*

³⁴ İbni Bâce, “*Risâletu'l-veda*”, **Resâilu İbni Bâce el-İlahiyye** içinde, s. 141; Bkz: İbnu'l-imâm, Mülhak, **Resâilu İbni Bâce el-İlâhiyye**, nşr. Macid Fahri, 1.bs., Daru'n-Nehâr li'n-Neşr, Beyrut 1968.

ettirebilmesi için de sosyolojik anlamda da güçlü olması gerekmektedir. Erdemsiz bir toplumun metafizikten de uzak kalacağını belirtir. ve böyle bir toplumda insanın hedeflediği mutluluğa ulaşabilmesi ve bunu devam ettirebilmesi mümkün değildir.³⁵

İbn Bâcce insanın belirli yönleri ayrıldığını söylemiştir. Bunlardan biri insanın duygusal yönüdür ki bunun evrendeki tabiat tarafından belirlendiğini ileri sürmüştür. İnsanı diğer varlıklardan ayıran ve onu değerli kılan asıl yönü ise onun ruhani yönüdür yani irade sahibi olmasıdır ve yaptığı tanımlarda insanı akıl varlığı olarak tanımlamıştır. İnsanın yaptığı bütün eylemleri akıl çerçevesinde yaptığı zaman ancak kabul edilebileceğini söylemiştir.³⁶

Nefsin bilgine erişmemiz gerektiğini belirtir çünkü doğayı, insanları ve en önemlisi de kendimizi bilmek için öncelikle nefsin bilgisine erişmemiz gerektiğini belirtir. İbnBacce, maddenin ruhtan ayrı bir şekilde düşünülmemesi gerektiğini aynı şekilde ruhunda maddeden ayrı olamayacağını belirtir.³⁷

Ona göre nefis bazı oluşumlar çerçevesinde kendini olgusal olarak doğada gerçekleştirir. Ve varlığını bu şekilde ele almaya çalışır. Psikoloji alanında yaptığı çalışmalarında bu şekilde doğanın bir parçası haline getirir. Her zaman insanı da burada ele alarak değerlendirirp onunla ilgil somut verilere ulaşmaya çalışır. Buna bağlı olarak psikolojiyi ilk çağ antik yunan filozofları gibi ele alır.³⁸

İnsanda düşünme kavramının en işlevsel tarafı kavramları yoğun bir şekilde alıp tümel olarak görmektir. Hayvanlarda hiç bir şekilde düşünme yetisi bulunmaz çünkü onlar her şey doğa tarafından verilmiştir. Bundan dolayı insanı ruhta bulunan özellikler burada bulunmaz. İnsanlar ise tam tersine onlara verilmiş olan bütün yetilerini akıl sayesinde geliştirirp bu şekilde kendilerini gerçekleştirebilirler önemli olan nokta burada onlara verilen düşünme yetisiyle neler yapabilecekleridir. Çünkü bu noktada önlerine konulmuş olan bir engel yoktur. İnsan sadece bu düşünme yetisini geliştirerek bir şeyleri bilme ve anlama noktasına gelebilir.³⁹

İnsanın düşünen bir varlık olmasının ilk belirtileri, düşünme ve karar

³⁵ <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-bacce> (Erişim tarihi: 12.12.2020)

³⁶ *İbnBâcce, Kitâbü'n-Nefs, Çevr. Mevlüt Uyanık, Aygün Akyol, Ankara, Elis Yayınları, 2020, s.10-15*

³⁷ *İbnBâcce, Kitâbü'n-Nefs, Çevr. Mevlüt Uyanık, Aygün Akyol, Ankara, Elis Yayınları, 2020, s.15-30*

³⁸ W. D. Ross, *Aristoteles*, Çevr. Ahmet Aslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, s. 15-25.

³⁹ W. D. Ross, *Aristoteles*, Çevr. Ahmet Aslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, s. 15-25.

vermenin apriorik prensipleri olan ilk mâkullerdir; insanın rasyonel gelişimi ise temelini ilk bilgilerde bulan ve çocukluk döneminden başlayarak son yetkinlik aşamasına kadar yükselen bir bilgilenme süreci içerisinde gerçekleşmektedir. Bu süreç, birtakım anlama ve kavrama düzeylerine karşılık olarak kazanılan aklî yetkinliğin çeşitli merhalelerini içermektedir ve bir bakıma insandaki soyutlama yeteneğinin gelişip güçlenmesiyle aynı anlama gelmektedir.⁴⁰

Değerli filozof, insanı bütün yönleriyle anlamak için çalışmalar yapmıştır, bunların başında da psikoloji gelmiştir. İbn Bâcce psikoloji alanında yaptığı en önemli çalışma günümüze eksik bir şekilde ulaşan *Kitabün-Nefs*'tir. Psikoloji alanında yaptığı çalışmalarda yine Aristoteles'in etkileri görülmektedir

⁴⁰ W. D. Ross, *Aristoteles*, Çevr. Ahmet Aslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, s. 15-25.

İKİNCİ BÖLÜM

ARİSTOTELES'İN HAYATI, ESERLERİ VE FELSEFESİ

1. Aristoteles'in Hayatı

Aristoteles MÖ. 384'te küçük bir kent olan Stageira'da (bugünkü Stavro) doğdu. Aile yapısına baktığımız da soylu bir aileden geldiğini görmekteyiz. Babası dönemin Makedonya kralı Amnytas II'nin hem saray hekimi hem de kısmen yakın arkadaşıydı.⁴¹ Bundan dolayı yaşamının bir kısmının sarayda geçtiğini söyleyebiliriz. Aldığı eğitim konusunda sarayda iyi bir eğitim aldığı düşünülmektedir. Tüm bu iyi şartların yanında anne ve babasını küçük yaşta kaybetmenin eksikliğini yaşamıştır.⁴²

Aristoteles'in hem felsefeyle ciddi anlamda tanışması hem de bu kadar büyük bir düşünür olmasına etki eden Platonla tanışması on dokuz yaşında olmuştur. Platon'un okuluna girmiş ve dünya üzerinde büyük etki yaratacak hikayesi başlamıştır. Hayatının büyük bir kısmını burada Platon'un yanında geçirmiştir.⁴³

Aristoteles açısından baktığımızda döneminin en önemli düşünürlerinden biri olmuştur. Sarayda geçen bir çocukluk döneminden sonra 17-18 yaşlarında Atina da dönemin en önemli akademisi olan Platon'un akademisine girmiştir. Yaklaşık 20 yıllık bir eğitim hayatı burada geçmiş hem diğer alanlarda hem de felsefe alanında yapılan çalışmaların çoğunu burada yapmıştır. Platonun ölmesinden sonra Atina'da ki siyasi durumların karışmasından sonra buradan uzaklaşma kararı almıştır. Daha sonra sosyal ve siyasi hayatın biraz düzene girmesiyle beraber tekrardan Atina'ya dönmüş ve burada kendi lisesini açmıştır. Kendine has özellikleriyle yaptığı çalışmalarla kısa sürede okulu ün kazanmış ve bulunduğu yerde popüler bir okul niteliğini almıştır. Felsefe alanında bu kadar büyük düşünceler ortaya koymasında hiç kuşku yok ki Platon'un etkisi büyüktür. Platon Aristoteles için hem felsefe alanında gelişmesi hem de kendi felsefesi oluşturmasında büyük rol oynamıştır. Günümüze gelen yapıtlara baktığımızda Aristoteles hocası Platon'dan etkilenmekle beraber çoğu zaman onun düşüncelerinden farklı düşünceler ortaya koymuş hatta

⁴¹ W. D. Ross, *Aristoteles*, Çevr. Ahmet Aslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, s. 17.

⁴² W. D. Ross, *Aristoteles*, s. 18.

⁴³ Ahmet Cevzici, *Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, 2014, İstanbul, s.111.

bazen zıt düşünceler bile geliştirmiştir. ⁴⁴

Kendi aile hayatına baktığımızda ise ilk olarak Pythias ile evlenir ve bu evliliğinden bir kız çocuğu olur. Pythias'ın genç yaşta öldüğü düşünülmektedir. Aristoteles onun ölümünden kısa bir zaman sonra tekrardan evlenmek ister ve Stageiralı olan Herpyliss ile beraber yasal olmadığı düşünülen bir kısmi evlilik yapar. Aslında bu kadın onun hayatında önemli bir yer edinir bunların başlıcalarından olan konu ise Nikomakhos'a Etik'e ondan olan erkek çocuğunun ismini vermesidir. ⁴⁵

Felsefe düşünce tarihinde Yunan felsefe tarihi, doğa ve insan felsefeleri olarak iki büyük döneme ayrılmıştır. Doğa felsefesinin evrenin işleyişi ve oluşumu ile ilgili konularına, felsefenin insana ve yaşama yöneldiği ikinci dönem büyük düşünürlerinden Aristoteles'i ve Aristoteles'in ruh anlayışını mercek altına almaktayız. Etkisi yaşadığı dönemi aşan ve birçok düşünüre ilham olan Aristoteles, Grek düşünce okulunun en büyük düşünürlerinden biri olmuştur. ⁴⁶

Büyük İskender'in hem eğitim hem de sosyal alanda gelişimini üstlenmiştir. Onun için bir hocadan daha fazlası olmuştur. Onun Büyük İskender üzerinde olan etkisinde rivayetlere dayalı bir çok söylenti mevcuttur. Bunlardan bir tanesi de yönetim, hükümdarın görevleri olmuştur. ⁴⁷

Aristoteles, II. Philip'in ölümünden hemen sonra Atina'ya tekrardan döner ve yaklaşık 20 yıl eğitim aldığı Platon akademisi gibi kendi okulunu açar ve burada iyi eğitim vermeye çalışır sadece kendisi değil başka hocalarla da kurduğu okulu destekler. Bu yaptığı yaklaşımlar kısa sürede okulunun popüler olmasına zemin hazırlar ve hatırı sayılır bir üne kavuşur. Atina'nın soyluları olamasa bile orta seviye olan kişilerin tercih ettiği bir okul olmuştur. Bu zamanla soylularla da tercih edilmeye başlanmıştır. O, Lisesinde Matematik, Metafizik ve hitabet gibi derslere yoğunluk vermeye çalışmıştır. ⁴⁸

⁴⁴ W. D. Ross, *Aristoteles*, s. 20.

⁴⁵ W. D. Ross, *Aristoteles*, s. 20

⁴⁶ Ayhan Aydın, *Felsefe Düşünce Tarihi*, 9. Baskı, Pegem Akademi Yayınları, syf. 17-30

⁴⁷ Arslan Ahmet, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi- Aristoteles*, s.7.

⁴⁸ Arslan Ahmet, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi- Aristoteles*, s.8-9.

1.1. Eserleri

a. *Eudemos- Ruh Hakkında*, Platon'dan etkilenip kısmen ruhun ölümsüzlüğü üzerinde durduğunu görmekteyiz. Ruh ve beden ayrımının burada öne çıktığını söylemek mümkün çünkü ruhun bedenden bağımsız olarak var olabileceği fakat genel olarak ikisinde bir birine bağlı olduklarını söylemek mümkün.⁴⁹

b. *Felsefe Üzerinde*, bu eserde daha çok insanın neler yapması gerekli, kişisel gelişimi açısından onu bekleyen durumlar gibi konuların ele alınmak istediğini görüyoruz. Burada kısmen isimlerinin bilindiği bazı diyoglarda mevcut bunlar; haz üzerine, zenginlik üzerine, eğitim üzerine, adalet üzerine, soylu doğuş üzerine.⁵⁰

c. *Nikomakhas Etik*, akıl ve akılın dışında kalanlar arasında ayırım yapmaya çalışmıştır. Ahlak ve akıl arasında ki ilişki derin bir şekilde ele alınmıştır. Genel olarak iyi erdem üzerinde durur. Yunanlıların geçerliliğini kabul ettiği erdemler tartışılır.

d. *Poetika*, düşünürün bu kitabı genel olarak sanat alanında ki düşüncelerini içerir. Yaklaşık 26 bölümde oluşur. Sanatın ne olduğu, ne amaçla yapıldığı üzerine durulmuştur.

e. *Politika*, bu eserde genel olarak devletin durumunu devlet ve birey arasında ki ilişkileri ele almaya çalışmıştır. Bir toplumda mutlu olabilme için yapılması gerekenlerin ne olduğu, devletin başında bulunanlara göre nasıl şekil aldığı üzerine çalışmalar yapmıştır.

f. *Etika*, bu evrende ne için çaba verdiğimiz neye ulaşmak istediğimizi bizi bu amaç uğruna ayakta tutan ve gelişmeizi sağlayan şeylerin ne olduğu üzerine durmuştur.

ı. *Aristoteles'in bazı eserlerine değinmek gerekirse bunlar; Birinci Çözümlemeler, Doğa Cetveli, Yerlemeler, Kosmos Üzerine, Yorum Üzerine, Gök Cisimleri Üzerine, Duyular Üzerine, Rüyalar Üzerine, Atinalıların Yasası, Soluma Üzerine, Nefes Üzerine, İkinci Çözümlemeler, Hayvanları Hareketi Üzerine, Hayvanların Gelişimi Üzerine, Gök Yüzü Üzerine, Duyulan Şeyler, Fiziognomikler, İskender'e Retorik, Bitliler Üzerine, Duyulduklar Harikulade Şeyler,*

⁴⁹ Arslan Ahmet, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi- Aristoteles*, s.14-15.

⁵⁰ W. D. Ross, *Aristoteles*, s. 28-29

Hayvanların Tarihi Üzerine, Mekanik, Görünmez Çizgiler Üzerine, Sorunlar, Ekonomikler.

1.2. Aristoteles Felsefesi ve Ruh Görüşü

Aristoteles, genel felsefesini diğer çoğu düşünür gibi varlık üzerine kurmuştur. Varlığın ne olduğunu, nereden geldiğini, onu anlamak için izlemesi gereken yolların ne olduğu üzerine düşünmüş ve hakikate ulaşmaya çalışmıştır.⁵¹

Aristoteles, neyin var gerçekte var olduğu ile ilgili çalışmalar yapmış ve ortaya hem kendi dönemini hem de kendisinden sonra gelecek olan dönemi etkilemiştir. O metafizik açısından sadece insanları değil varlık bakımından bütün varlıkları ele alıp incelemeler yapmıştır. İlk olarak birincil bir varlığın olduğunu ve bütün şeylerin bağlı oldukları şeydir ki buna da töz der. Metafizik ile ilgili çalışmalarında kendisinden önce gelen düşünürleri eleştirmekle işe koyulmuştur. Özellikle de doğa filozoflarının Metafizik düşüncelerini eleştirmiştir. Metafiziğinin temelini mantığı koymuştur. Çünkü bu alanda yaptığı çalışmaları rasyonel bir tabanda açıklamaya çalışmıştır.⁵²

Ona göre metafizik arke'yi araştırdığı için bilimler arasında en değerli olan bilimdir çünkü varlığın ilk ana maddesini, ilk nedenini araştırır. Varlıkları, onların arkasında neyin olduğunu araştırmaya çalışan, ve olduğu gibi araştıran bir bilim olmasında ötürü değerlidir. Aristoteles'e göre hakikat araştır-masında matematiksel bir kesinlik aramamak gerekir. Felsefenin bilgisi hakikat olduğuna göre, bu araştırmayı metafizik üstlenmelidir. Diğer bilimler bazı şeylerin açıklamalarını ararken, metafizik bir bütün olarak varlığın açıklanmasını amaçlar. Diğer bilimler belli alanlarda uzmanlaşmış sadece bazı şeylerin açıklamalarını ararken, metafizik her şeyin, 'bütün'ün açıklanmasını sunmayı amaçlayan evrensel bilimdir.⁵³

Aristoteles'in en büyük amacına baktığımızda ve yaptığı çalışmaları incelediğimizde asıl yapmak istediği bütün varlığı kapsayacak evrensel bir çalışma yapmak ve varlığı anlamaktı. Bu çalışmayı yapabilmesi için de felsefeye ihtiyaç duyup matik alanında da gerekli harmanlanmayı yaparak çalışmalar yaptığını

⁵¹ Arslan Ahmet, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi- Aristoteles*, s.9-10.

⁵² A. Kadir Çüçen, *Metafizik Filozofların Metafizik Sistemleri*, Bursa: Sentez Yayıncılık, 2019, s.50-55.

⁵³A. Kadir Çüçen, *Metafizik Filozofların Metafizik Sistemleri*, s.54.

söyleyebiliriz. Çünkü hem felsefeyi hemde mantığı kullandığında evreni doğru bir şekilde ele alıp bu alanda uygulanabilecek bir sistem kurabileceğini belirtir⁵⁴.

Felsefe ve mantıkla yaptığı çalışmaları Metafizik ile destekleyip bu konuda ortaya koyduğu problemlere daha açıklayıcı yaklaştığını söyleyebiliriz. O en önemli eserine yaptığı metafizik çalışmasıyla bu alana ne kadar önem verdiğini göstermektedir.⁵⁵

Aristoteles için en önemli konuların başında varlık geldiğini yaptığı çalışmalar da görmekteyiz varlığın ne olduğu sorusuna Aristoteles, “bir şeyi o şey yapan şeydir.” Olarak cevaplar.

Felsefeyi varlığı anlamda en büyük yol olarak görür ve bu alanda çalışmalarını yapar. Duruma bu şekilde baktığında felsefe ve metafiziği bir birine yakın kavramlar olarak açıkladığını görmekteyiz.

Aristoteles, bir şeyin zorunlu olarak var olması gerektiğine kanaat getirir, çünkü ilk neden ve ilk varlık ilkesine göre hareket ettiğinde mutlak olarak zorunlu bir şekilde var olan bir varlığın sonucuna vardığını görmekteyiz.

Tabi Aristoteles, tüm bunların sonuçlarına ulaşmak için en önemli noktalardan bir tanesinin Ruhun mahiyetine ve bilgisine ulaşmak olduğunu belirtir. Ruha ait olan bilgimizin çok önemli olduğunu ve diğer bütün bilgilerin önüne geçilmesi gerektiğini belirterek bu alanda daha fazla çalışma yapılmasının önünü açtığını söylemek mümkün olacaktır.⁵⁶

Ona göre doğru bir bilgi edinmek bizi varlığı anlamak noktasında çok ileri yerlere taşıyacağını belirtir. Önemli noktalardan biri ise ruha dair edineceğimiz güvenli bir bilgi edinmek. Çünkü diğer nesnelere bilgi edinmek için izlediğimiz yol ve yöntemin ruhu çözmede ve güvenilir bilgi vermede yeterli olamayacağını belirtir.⁵⁷

Aristoteles bu düşüncelerini belirttikten sonra ruhun nerede ve nasıl görüldüğü ile düşüncelerini izahat eder. Önemli olan noktalardan bir tanesi ruhun tek mi olduğu, hangi cevherde bulunduğu, tek bir cevher mi yoksa farklı bileşenlerden mi meydana gelmektedir, mahiyetinin ne olduğu, gibi sorular sorarak

⁵⁴ Arslan Ahmet, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi- Aristoteles*, s.8-9.

⁵⁵ Arslan Ahmet, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi- Aristoteles*, s.10-11.

⁵⁶ Aristoteles, *Metafizik*, Çevr. Y. Gurur Sev, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018, ss. 51-61.

⁵⁷ Aristoteles, *Metafizik*, ss. 53-57.

ona dair bilgimizi genişletebileceğimizi belirtir. ⁵⁸

Aristoteles, bir şeyin kendiliğinden hareket etmesi noktasında şüphelidir. Ruhun bir şekilde kendiliğinden hareket ettiğini belirtenlerin ise yanlış olduğunu belirtir. O, ruhun hareket etmesinin ve özünde o olmasının imkanı olmadığını belirtir. Nesnelerin başka bir hareket ettirici tarafında hareket ettiğini belirtir.

Örneğin, insanların hareket etmesi noktasından onu bir yerden başka bir yere götüren ayaklarıdır. Fakat bir araba aracılığıyla hareket eden ise yine başka bir yerden bir yere geçmesini içermektedir. Bu noktada ruhun hareket mahiyetini bu şekilde örneklendirebiliriz.

Aristoteles beden hareketlerine bağlı olarak ruhunda hareket ettiğini ve yer değiştirdiğini belirtir. Çünkü beden ve ruh iki ayrı form değil bir birine bağlıdır ve beden hareket ettiğinde doğal olarak yeri değişecektir. Ve buna bağlı olarak ruh da hareket edip ya bütün yada parçalar halinde yer değiştireceğini belirtir.

Filozofa göre ruhun hareket etme noktasında onu hareket ettiren şeyin görünür olması gerekir. Çünkü bir şey onuda bulunan mahiyeti devreye sokmuş olması gerekli ki ruh da hareket etmiş olsun diye belirtir.

Aristoteles, platon'un belirtmiş olduğu ruhun bir mekansal büyüklüğü olduğu ve dairesel hareketinin de bulunduğu görüşünü bu konuda yerli kadar destekleyecek mantıksal açıklamaların olmadığını belirterek reddeder. ⁵⁹

Aristoteles, ruh göçü olayında karşı çıkmaktadır. Ona göre bir ruhun bir bedenden başka bir bedene geçmesi mümkün değildir. Bedenlerin kendine has şekli ve biçimi vardır. Dolayısıyla her ruhun her bedene her bedeninde de her ruha uygun olması mümkün değildir. Çünkü bunlar bir biri için özel niteliktedir.

Aristoteles, kısmen de olsa ruhun parçalanma mahiyeti olduğunu belirtir. Çünkü bazı hayvan ve bitkilerde parçalandıktan sonra bile yaşamlarına devam ettiğini belirtir fakat bu durum insan için kesinlikle olabilecek bir durum değildir.

Ruh-beden ikileminde hangisinin daha önce geldiğini yada aynı anda mı meydana geldiği sorusuna Aristoteles, bir şeyin formunun nasıl ki onun maddesinden önce meydana geliyor ise ruhun da bedenden önce meydana geldiğini

⁵⁸ Aristoteles, *Metafizik*, ss.55-66.

⁵⁹ A. Kadir Çüçen, *Metafizik Filozofların Metafizik Sistemleri*, s.66

belirtir.

Nasıl ki madde-form öğretisinde form maddeye şekil veriyor ise aynı durum ruhb içinde geçerli onun da bedeni şekillendirdiğini belirtir.

“Diğer bilimler yöntem olarak, duyu algısı ve deneyim yoluyla açıklama sunarken, metafizik doğrudan algı ve deneyimle değil, belirli genel ve so-yut problemlerle işe başlar. Aristoteles’in metafizik araştırması problem-lerin, güçlüklerin ya da açmazların serimlendiği ‘aporia’ yöntemine dayandır. Bu yöntemin kaynağı doğrudan duyuşsal algı ve deneyim değildir. Aristoteles’in III. kitapta listelediği ve cevap vermeyi amaçladığı on beş ‘aporia’nın hiçbirini doğrudan bu iki kaynağa yaslanmaz. Bunlar, doğrudan duyuşsal algı ve deneyime dayanamayacak kadar genel ve soyuttur.”⁶⁰

Mantık alanında da önemli çalışmalar yapmış ve insanları bu konuda etkilemeyi başarmıştır. Hatta mantığı sistemleştirenin ilk Aristoteles olduğu kabul edilir. O bu evrende olan her olayın belirli bir gayeye uygun olarak meydana geldiğini düşünür ve var olan her varlığın da kendi içerisinde belirli bir nedene sahip olduğunu belirtir. Aristoteles, varlığı dört ana neden altında ele almaya çalışır. Bunlar;

1) *Maddi neden, meydana gelen oluşumun ana maddesinin ne olduğudur.*

2) *Formel neden, meydana gelen nesnenin ne zaman oluştuğu ve oluşurken almış olduğu yapı.*

3) *Fail neden, meydana gelen oluşumun gerçekleşmesi için asıl sebep olan, üreten.*

4) *Gai neden, oluşumun meydana gelmesinde ki amaç.*⁶¹

Diğer Antik Yunan düşünürleri gibi Aristoteles’inde üzerinde durduğu konulardan bir tanesi de insanın mutluluğu olmuştur. Bu evrende yaptığımız çabalarımızın aslında mutluluğa ulaşmak olduğunu fakat bunu yaparken de evrensel bir ahlak sorunuyla karşı karşıya kaldığımızı belirtir. Mutluluğu yakalamak istiyorsak eğer ahlakın bilgisine ulaşmamız gerekir ve erdemli yaşamaya özen

⁶⁰ A. Kadir Çüçen, *Metafizik Filozofların Metafizik Sistemleri*, s.55.

⁶¹ A. Kadir Çüçen, *Metafizik Filozofların Metafizik Sistemleri*, s.58

göstermeliyiz bunun da yolu akla uygun hareket etmekten geçer. Aristoteles, bu hayatta aşırılıktan kaçınmamız gerektiğini belirtir. eğer gerçek anlamda bir şeye ne az miktarda ne de çok miktarda ulaşmak istersek o zamanda mutluluğu yakalamış oluruz. Bu aşırılıktan kaçınmanın temel yolu da orta yolu sürekli bulma çabası olmalıdır. Bunu başaracak olanda akıldır. Bunun ancak akıl ile mümkün olacağını belirtir. Aristoteles, insanı sosyal bir varlık olarak görür ve toplum halinde yaşadığında ancak kendi kişisel becerilerini ve özelliklerini ortaya koyabilir. Buda ancak iyi bir devlet yönetimiyle mümkündür. Devlet kişinin hak ve özgürlüğünü korumakla mükelleftir. Çünkü onu ortaya çıkaranlar zaten insanların oluşturduğu topluluk. Yani toplumun barınma, sağlık, yiyecek, genel ihtiyaçlarının hepsini karşılamak zorundadır. Devlet yönetiminde ki önemli noktalardan bir tanesi de devletin başında ki gücün kimin çıkarları için uğraş verdiğidir. Bir devlet eğer yurttaşlarının iyiliği ve çıkarları için uğraş veriyorsa burada iyi bir yönetim şekli ve mutlu ir halk olur. Fakat yurttaşlarından çok devletin başında ki güç kendi çıkarları için çaba gösteriyorsa burada kötü bir yönetimin olduğunu ve yurttaşlarında huzur içinde olamayacağını belirtir.⁶²

Aristoteles, kendi dönemi öncesi düşünürlerin, özellikle de platon'u iki farklı düşüncede eleştirdiğini söylemek mümkün. Platon, üç farklı nokta olarak ruhu ele almamız gerektiğini belirtmektedir. Fakat Aristoteles ise bunun bir yanılısma ve ruhu tam olarak anlayamama olduğunu belirtir.⁶³

Çünkü ruhu ele aldığımızda onun sadece ayrı güçlerinden bahsedebiliriz. Ona göre ruhun farklı kısımlarından değil, farklı güçlerinden söz etmek gerekir. Aristoteles, kendi dönemine kadar gelen düşünce külliyatında ruhun bedenle olan özlü ilişkisini yeterince anlamış ve açıklamış bir düşüncenin olmadığını belirtmiştir. Aristoteles'e göre ruh ve bedenin ayrı olarak var olmalarını düşünmek doğru olmaz. Bu dolayı Aristoteles, hocası platon'un üzerinde durduğu ruh farklı noktalara yada bedenlere gitmesi öğretisine katılmamış, ruhun kendisini bedende gerçekleştiren bir araç olduğunu belirtmiştir.⁶⁴

Aristoteles, doğadaki olayların sıradan kendiliğinden değil bir düzene, bir amaca uygun olduğu düşüncesinde olmuştur. Çoğu düşüncesinde ruh kavramını ne

⁶² Ahmet Cevizci , *Felsefe Tarihi*, 2014, İstanbul, Say Yayınevi, ss.110-138

⁶³ Ahmet Cevizci , *Felsefe Tarihi*, 2014, İstanbul, Say Yayınevi, ss.112-119

⁶⁴ Guthrie, William Keith Chambers, *İlkçağ Felsefesi Tarihi* (2. Baskı) (Çeviren: A. Cevizci). Ankara: Gündoğan Yayınları, 1999, s.2.)

kadar çok önem verdiğini görmek mümkündür. Aristoteles, ruh üzerine yaptığı çalışmalara baktığımızda özellikle ondan daha eski dönemlerde gelmiş olan filozofların düşüncelerini eleştirmekle başlamıştır.

Ona göre burada filozofların düştüğü en büyük yanlış sadece insan ruhunu ele almalarıydı fakat Aristoteles için sadece insan ruhu yok doğada bulunan bütün canlı organizmalarda ruhun olduğunu düşünür.⁶⁵

Aristoteles insanda bulunan en önemli özelliğin, onu diğer varlıklardan ayıran yanının ruhun akıllı tarafının olduğu söylemiştir. İnsanı mutluluğa götürecektir olanın insanın ruhun akıllı tarafıyla erdeme ulaşma durumunu belirterek bunu sağlayabileceğini belirtmiştir. İnsan ruhundan bahsederken, ruhun pratik ve teorik akıl gibi iki tarafının olduğunu söylemiş, kendi doğasını kazanması içinde iki tür erdemin olduğunu açıklamıştır.⁶⁶

Aristoteles aklın biri kurumsal diğerinin de pratik tarafının olduğunu, bizi en çok belirleyen bizi biz yapanın hatta Tanrı'ya yakın olmamızı sağlayan kurumsal aklın işlevleri olduğunu söylemiştir. İnsanın aklını yeni bir şeyler bulmak, keşfetmek, doğruyu, gerçeği bulmak için de kullanılması gerektiğini belirtir.⁶⁷

İnsanın analiz yapacak aklının gerçekleştiği veya hakikati keşfettiği beş farklı düzey bulunduğunu söyleyen, bu düzeyleri sırasıyla bilimsel bilgi, sanat, pratik bilgelik, sezgisel akıl ve felsefi bilgelik diye sıralayan Aristoteles, şu halde insan için gerçek mutluluğun tefekkür/temaşa sonucunda kazanılan fikri ya da entelektüel erdemler olduğunu dile getirmiştir. İnsan için en iyi ve en yüksek mutluluk en iyi ve en yüksek etkinlikte, yani insanın insan olarak doğasını en eksiksiz şekilde ifade eden ve gerçekleştiren etkinlik türünde söz konusu olur. Bu etkinlik de tefekkür ve temaşadır; bu yüzden, insanın elde edebileceği en büyük mutluluk temaşada, evrene ilişkin en yüksek hakikatleri bilmede yatar.⁶⁸

İnsanları diğer canlı organizmalardan ayıran en önemli özelliğinin irade sahibi olması yani düşünmesi ve değerlerinin olmasıydı, bu sadece insana özgüydü. Aristoteles, ruhun ise sadece insana özgü olmadığını belirtir. Bütün canlılarda insanda olduğu gibi bir ruh-beden bileşimi olduğunu belirtir. Yani ruhun insanlarda

⁶⁵Aristoteles, *Metafizik*, ss. 50-60.

⁶⁶ Ahmet Cevzici, *Felsefe Tarihi*, 2014, İstanbul, Say Yayınevi, ss.127-130.

⁶⁷ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, Çevr. Ali Houshiary, 3. baskı, YKY, İstanbul, 2015, s.70

⁶⁸ Ahmet Cevzici, *Felsefe Tarihi*, 2014, İstanbul, Say Yayınevi, ss.134-135.

olduğu gibi hayvanlar ve bitkilerde de olduğunu belirtir. Fakat onlarda ki ruhun insan ruhuyla aynı olmadığını belirtir.⁶⁹

Aristoteles, Ruh ve beden arasında ki ilişkiyi madde ve form arasında ki ilişkiye benzetir nasıl ki madde ve form birbirine bağlıysa aynı şekilde ruh ve bedende birbirine bağlıdır. Beden olmadan ruh, ruh olmadan da beden kendi benliğine ulaşamayacağını belirtir. Genel olarak ruh, beden formudur, tıpkı bir evin formunun, inşa edildiği tuğlaları ve harcı yapılandırmasıyla aynıdır. Tuğlalar ve harç belli bir şekle kavuştuğunda, evlerin tanımlayıcı işlevini, yani barınak sağlama işlevini gösterirler. Böylece, formun varlığı, bu tuğlaları ve bu harcı, örneğin bir duvar veya bir fırının aksine bir ev yapar. Gördüğümüz gibi Aristoteles, evlere uygun formu kavrayana kadar, tuğlaların ve harçların potansiyel olarak bir ev olduğunu, bu durumda biçim ve maddenin birlikte gerçek bir ev yaptığını söyleyecektir. Bu nedenle, Aristoteles'in terimleriyle, form, evin gerçekliğidir, çünkü varlığı, bu belirli miktardaki maddenin, başka türden bir eserin aksine neden bir ev haline geldiğini açıklar Ruhun özelliklerinden bir tanesinin de insana hayal kurma gücünü vermesi olduğunu belirtmiştir ve hayal gücünün insanda var olmasını da duyuma bağlamış eğer duyum olmaz ise herhangi bir hayal gücünden de bahsedilemeyeceğini söylemiştir. Ruh-beden ilişkilerine form-madde ilişkilerinin özel bir durumu olarak bakmanın bu yolu, ruha göndermeyi, herhangi bir canlı varlığın herhangi bir tam açıklamasının ayrılmaz bir parçası olarak ele alır. Bu dereceye kadar Aristoteles, Platon ve diğer düalistlerin canlı varlıkların açıklamalarında ruhun önemini vurgulamada haklı olduğunu düşünür. Aynı zamanda, onların ruhun bedenden ayrılmasına olan bağlılıklarını yalnızca biçimsel nedenselliğe başvurmakla gerekçesiz olarak görür: ruhun bedenden farklı olmasına ve aslında beden gerçeği olmasına izin verir, ancak o bu tavizlerin kendi başlarına ruhun beden olmadan var olabileceğini varsaymak için hiçbir zemin sağlamadığını görür.⁷⁰

Aristoteles ruhun bireysel yeteneklerine dönerken, önce beslenmeyi iki ilişkili nedenden dolayı ele alır. Birincisi basittir: psikoloji tüm canlı varlıkları dikkate alır ve besleyici ruh doğal olarak yaşayan tüm varlıklara aittir, çünkü "hayatın tüm canlılara ait olduğu ruhun ilk ve en yaygın kapasitesidir" İkincisi biraz

⁶⁹Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, Çevr. H. Vehbi, Eralp, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1993, s.3.

⁷⁰Copleston, F. *Felsefe Tarihi c. 1 Aristoteles*, Çevr. A. Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınları, 1997, s.11.

daha karmaşıktır, temelde teleolojiktir ilk olarak beslenme, algılama ve zihin olarak listelediği ruhun bireysel yeteneklerinin veya yeteneklerinin ayrıntılı incelemelerine, algı aslanın ilgisinden pay aldı. Daha sonra, başlangıçta tanımlananlarla eşit olan ayrık bir fakülte olarak açıkça arzuyu tanıttı. En geniş, tüm doğal canlı organizmalar tarafından paylaşılan beslenmedir; hayvanların ayrıca bir algısı vardır; ve doğal organizmalar arasında yalnızca insanların aklı vardır.⁷¹

Aristoteles, besleyici, algısal ve entelektüel çeşitli ruh türlerinin bir tür hiyerarşi oluşturduğunu savunur. Akıl sahibi herhangi bir yaratık da algıya sahip olacaktır; algıya sahip herhangi bir canlı aynı zamanda beslenme ve üreme yeteneğine de sahip olacaktır; ama sohbet tutmaz. Böylece Aristoteles, besleyici ruh hakkındaki açıklamasına, psikolojik kuramlaştırmasının çoğunu bilgilendiren metodolojik bir ilkeye dayanarak yaklaşır, yani bir kapasitenin nesnelere tarafından bireyselleştirilmesi, böylece, örneğin, algı, zihinden ayırt etmek yerine duyarlı niteliklere doğru sıralanarak ayırt edilir. anlaşılır formlar.⁷²

Bu, onu başlangıçta bir yaya gözlemi gibi gelebilecek şeyi sunmaya teşvik eder, beslenmede üç bileşen vardır, Aristoteles “besleyen şeyin birincil ruhtur; beslenen, bu ruha sahip olan bedendir; ve beslendiği şey beslenmedir. Bu önerinin ilgisi, tüm ve yalnızca yaşayan sistemlerin beslenebileceği imasında yatmaktadır; bu, Aristoteles'in yaşamda bir payı olmayan hiçbir şeyin beslenmediğini iddia ederek daha açık hale getirdiği bir sonuçtur ve yaşamın parçası olmayan hiçbir şey beslenmediğinden, beslendiği ölçüde beslenen beden olur, bunun sonucu olarak beslenmenin tesadüfen değil, ruhsal olanla ilişkilidir.⁷³

Aristoteles, yiyecek olarak yiyeceğin, tanımsal olarak yaşamla ilişkili olduğu anlamına gelir. Yiyecek ne olursa olsun, zaten canlı varlıklarla illa ki ilişkili olacak şekildedir. Bu gözlemin önemi, herhangi bir yeterli beslenme açıklamasının, bu şekilde yaşama kaçınılmaz atıfta bulunacağı düşüncesinde yatmaktadır. Bu da, tanımlamanın mümkün olmayacağı anlamına gelir. beslenmeyi üstlenme kapasitesi olarak yaşam. O zaman kısır bir döngüsellığe sahip oluruz: Canlı bir sistem beslenmeyi üstlenebilecek türden bir şeyken, beslenme, canlı bir sistemi sürdürmek gibi her şeydir. Öyleyse, yaşayan sistemler indirgemeli olarak başka bir şekilde tanımlanamazsa, bunun sonucu olarak yaşamın indirgeyici bir açıklaması

⁷¹ Copleston, F., *Felsefe Tarihi c. 1 Aristoteles*, s.12-18.

⁷² Aristoteles, *İkinci Analitikler*, Çevr. Ali Houshiary, 3. baskı, YKY, İstanbul, 2015, s.60-65

⁷³ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, Çevr. Ali Houshiary, 3. baskı, YKY, İstanbul, 2015, s.71-80

olmayacaktır.⁷⁴

Aristoteles'in beslenme tartışması, hayatı kendileri de dolaylı olarak yaşamın kendisine hitap etmeyen terimlerle tanımlama girişimlerine direneceğini düşünmek için bir neden sağlar. Yani, hayatın herhangi bir indirgeyici açıklamasına direnecektir. Bu aynı zamanda Aristoteles'in besleyici ruhu tartışırken dikkate aldığı basit mekanik büyüme açıklamalarını reddetmesinin anlamı gibi görünüyor. Aristoteles, büyümeyi yalnızca maddi unsurların doğal eğilimleriyle açıklamak isteyenlere itiraz eder. Büyüme kısıtlı olduğu için Aristoteles'in ruha atfettiği gelişim modeli. Organizmalardaki büyümenin yapılandırılmış yollarda, amaca yönelik yollarla ilerlediğini açıkça görüyor. Bu yapılar sırayla, kaba materyalist terimlerle açıklaması yapılamayacak kapasiteler gösterirler; materyalist terimler için, Aristoteles'in anladığı gibi, türlerinin karakteristik yapılarını fark ettikleri için türlerin olgun üyelerinin büyümeyi durdurduğu gerçeğini açıklamada başarısız olur.⁷⁵

Hayvani ruh için ise duygusal yani içgüdüsel olan, hem hayvanlarda hem de insanlarda bulunan bir tarif yapmıştır. Bu ruh hareket etme özelliğine de sahiptir. Yeni hayvanların hem algılama hem de beslenme yetenekleri vardır. Algılama, hayvanları bitkilerden ayıran ruhun kapasitesidir; gerçekten de, algılama yetisine sahip olmak, hayvan olmanın belirleyicisidir her hayvanın en azından dokunuşu vardır, oysa çoğu diğer duygusal yöntemlere de sahiptir. En azından geniş anlamda, hayvanların yaşayabilmeleri için bir algıya sahip olmaları gerekir. Dolayısıyla, Aristoteles, hayvanlara esasen algılayabilecekleri gibi davranmak için savunulabilir teleolojik gerekçeler olduğunu varsayar. Bir hayvan olgunlaşacak ve çoğalacaksa, beslenebilmeli ve dünyada kendi yolunda ilerleyebilmelidir.⁷⁶

Algı bu amaçlara hizmet eder. Hem algıda hem de düşünmede, hayvan ruhları bazı yönlerden aktif ve bazı yönlerden pasiftir. Hem zihin hem de duyu yetisi, algılarken veya düşünürken birbirleriyle ilişkili biçimlerini alsalar da, hiçbiri tanımlayıcı faaliyetinde tamamen pasif değildir. Algılama, ayrımcılığı içerirken, düşünme seçici katılım ve soyutlamayı içerir, her ikisi de pasif alıcılıktan daha fazlasını gerektirir. Yine de, biliş ve algılama için gerekli faaliyet türleri, insanlar

⁷⁴ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, Çevr. Ali Houshiary, 3. baskı, YKY, İstanbul, 2015, s.80-85

⁷⁵ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, Çevr. Ali Houshiary, 3. baskı, YKY, İstanbul, 2015, s.71

⁷⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s.62.

ve diğ er hayvanlar hakkında baş ka bir merkezi gerçe ğ i açık bir şekilde açıklamaz: Hayvanlar, arzu ettikleri nesnelere peş inde kendilerini uzayda hareket ettirirler.⁷⁷

Aristoteles, ilk ruh nitelendirmelerinde bile , ruhun harekete karış tı ğ ına dair yaygın bir inanca sahiptir. Elbette, her canlı varlı ğ ın, yani ruhu olan her varlı ğ ın içinde bir hareket ve dinlenme ilkesi oldu ğ u göz önüne alındı ğ ında, bu onun yapması gereken doğal bir bağlantıdır. Öyleyse, hayatta kalmaları ve gelişmeleri ile sonuçlanacak şekillerde kendilerini hareket ettirebilmeleri, canlı sistemlerin son derece karakteristik özelli ğ i gibi görünüyor. Bununla birlikte, hayvanlar kendilerini farklı bir şekilde hareket ettirirler: Hayvanlar şeyleri arzu ederler, bunun sonucunda arzular her tür hayvan eylemine merkezi olarak dahil edilir. İnsanlar ise hepsine sahiptir. Bunun neden böyle olması gerekti ğ i genel olarak teleolojiktir. Kısacası, her canlı bu şekilde büyür, olgunlu ğ a erişir ve azalır. Beslenme kapasitesi olmadan bu faaliyetler imkansız Bu nedenle Aristoteles, psikolojinin yalnızca algılamayı ve düşünmeyi değil aynı zamanda beslenmeyi de araştırması gerekti ğ i sonucuna varır. Aklın insanlar için hareket ettirici gücünü ortaya koymuş, genel olarak beslenme ve üremenin bütün canlılarda ortak olduğunu belirtmiş ve hayatlarını devam ettirmelerini de bunlara bağlamıştır.⁷⁸

Aristoteles, zihni ruhun bildi ğ i ve anladığı parçası olarak tanımlar. Böylece onu geniş ölçüde işlevsel terimlerle karakterize eder. İnsanların bir şeyleri bilip anlayabilece ğ i açıktır; aslında, Aristoteles bilgi ve anlayışı arzulamanın bizim doğamız olduğunu varsayar. Böylelikle, bir hayvan olmak için duyu yetilerine sahip olmak nasıl gerekliyse, bir zihne sahip olmak da insan olmak için çok önemlidir. Ancak insan zihni anlamaktan fazlasını yapar. İnsan için plan yapmak ve kasıtlı olmak, alternatifler üzerinde düşünmek ve strateji oluşturmak ve genel olarak eylem planlarını çizmek eşit derecede önemlidir. Aristoteles, bu etkinlikleri zihne anlamaktan ve tefekkür etmekten daha az değerlidir ve sonuç olarak pratik aklı teorik akıldan ayırır. Tüm bu şekillerde, bu ruh kapasitesini araştırmak, dolayısıyla Aristoteles için özel bir öneme sahiptir: zihni araştırırken, insanı insan yapan şeyi araştırmaktadır.⁷⁹

Bu rasyonel düşünme analizi, açıkça, Aristoteles'in benzer bağlamlarda istismar ettiği genel rasyonel de ğ işim modelinin basit bir uzantısıdır. Buna göre,

⁷⁷ Aristoteles, *Metafizik*, ss.68-72.

⁷⁸ Aristoteles, *Metafizik*, ss. 60-72.

⁷⁹ Aristoteles, *İkinci Analitikler*, Çevr. Ali Houshiary, 3. baskı, YKY, İstanbul, 2015, s.71

Aristoteles'in ilk düşünme açıklaması, doğrudan algılama analiziyle paralel Yani, en azından şematik bir taslakta, Aristoteles aşağıdaki yaklaşımı sunacaktır. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, algılama durumunda ortaya çıkan aynı sorular burada da ortaya çıkıyor. Hemen, Aristoteles'in düşünme yaklaşımını anlamak için, bir düşünürün zihninin ve nesnesinin izomorfik hale geldiğini söylemenin ne anlama geldiğini belirlemek gerekir.⁸⁰

Burada, en azından, Aristoteles, bir düşünürün ruhu bilişsel nesnesi gibi yapıldığında, onun bir rasyonel bileşikle değil, formuyla bir hale geldiği aşikar olan şeye işaret eder: çünkü o, içindeki taş değildir. ruh, ancak onun biçim. Bu demeçler çelişkili değildir, çünkü Aristo, düşüncenin, nesnelere nispeten soyut yapısal özellikleriyle ticareti nedeniyle, algıdan daha yüksek bir genellik düzeyinde ilerleme eğiliminde olduğunu vurguluyor olabilir.⁸¹

Aristoteles'in düşünme anlayışı, düşüncenin, düşünce nesnelere yapısal özelliklerini kavramayı içerdiğini varsaymasına neden olur. Aristoteles için, zihinlerin bir şekilde zayıflatılmış veya gerçek dışı olarak nasıl biçimlendiğini anlamalıdır. Belki de bu yeterince açık olmalı. Zihin bir şeyi böyle yaparak düşünüyorsa, o zaman düşündüğü şeye benzetilme şekli bir şekilde temsili olmalıdır

Düşünmenin doğasına yönelik bu yaklaşımın bazı umut verici özellikleri vardır. Hem kendi terimleriyle hem de daha geniş bir açıklama modeline uyması nedeniyle, Aristoteles'in rasyonel analizi ciddi bir değerlendirmeyi hak ediyor. Aynı zamanda, erdemlerinden biri de bir ahlaksızlık olarak görünebilir. Aristoteles'in rasyonel değişim analizini tartışırken, genel olarak onun hesabının, uygun şekilde konumlandırılmış değişim öznelere varlığını gerektirdiğini kaydettik. Renk değiştirecek şekilde sadece yüzeyler etkilenebilir.⁸²

Hâlihazırda ilk aşamada, Aristoteles'in bu rasyonel değişim analizini düşünceye uygulaması aşırı bir uzantı olarak görünebilir. Çünkü doğrudan zihnin düşünmeden önce gerçeklikte var olan şeylerden hiçbiri olmadığını savunur Bu tezi sürdürme nedenleri karmaşıktır, ancak nihayetinde plastisite biçimlerinden kaynaklanmaktadır Aristoteles, zihnin her şeyi düşünebilmesi için tezahür etmesi gerektiğine inanmaktadır. Şimdi, düşünmeden önce zihnin gerçekte hiçbir şey

⁸⁰ W. David Ross, *Aristoteles*, Çevr. Ahmet Arslan, 1. Baskı, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2011, ss. 110-126.

⁸¹ W. David Ross, *Aristoteles*, s. 127.

⁸² W. David Ross, *Aristoteles*, s. 120-127.

değilse, değişim ve sevginin rasyonel analizinin bu arenada nasıl uygulanabileceğini anlamak zordur. Bazı hamurlar kurabiye şeklinde yapılırsa, aslında bu kadar şekillendirilmeden önceki hamurdur; Duyu organları bile nesnelere gibi yapıldıklarında, aslında algı nesnelere etkilenmeden önce var olan organlardır. Bu nedenle, düşünmeden önce gerçekte var olmayan bir zihin kavramı göz önüne alındığında, düşünmenin kendisini değişime yönelik fark edilebilir rasyonel yaklaşımlar açısından bir analize nasıl ödünç verdiğini anlamak zordur.⁸³

Bunun ne kadar büyük bir problem olacağı, kısmen Aristoteles'in aklın gerçekte hiçbir şey olmamasına bağlılığının, düşünmenin ortaya çıkmadan önce ne kadar yerleşik olduğuna bağlıdır. Aynı şekilde, Aristoteles'in rasyonel değişim açıklamasının ne kadar uyarlanabilir olduğunu kanıtlıyor. Bu ikinci noktada, Aristoteles, kendi hesabına göre, kahverengi bir çitin beyaza boyanması ile bir inşaatçının aletlerini alıp inşa etmeye başlaması arasındaki farkla gösterilen çeşitli farklı türlerde değişim ve değişimler olduğunu kaydeder. Aristoteles'in savunduğu bu ikinci tip değişim, birçok psikik aktivite için uygun modeldir, ya bir değişiklik örneği değildir veya farklı bir tür değişikliktir burada kişi izin vermedikçe etkilenmekten bahsetmemelidir iki tür değişiklik vardır. Belki de Aristoteles'in pozisyonu, en azından düşünce için bilişsel kapasiteleri söz konusu olduğu sürece, zihnin, sonsuz bir düşünce nesnesi yelpazesinden herhangi biri tarafından şekillendirilebilecek şekilde olduğu şeklinde olacaktır. Bu, kendi içinde belirleyici hiçbir şey olmamasını içerir; ve Aristoteles için anormal olmaktan çok uzak, zihin bilişsel alemde olacaktır, en temel şeyler, eğer en temel şeyler varsa, maddi alemde olurdu. Her ikisi de sınırlandırılmamış esneklik gösterir; ve böylece her biri esasen kendi potansiyelleri açısından karakterize edilecektir.

Bununla birlikte, aklın düşünmeden önce gerçekte hiçbir şey olmadığı şeklindeki kendine özgü tezinden ayrıldığında, Aristoteles'in rasyonel düşünce analizinin bağımsız olarak sahip olabileceği her türlü akla yatkınlığı koruduğu unutulmamalıdır. Madde ve biçim genel olarak savunulabilir olduğu ölçüde, bu alandaki uygulaması düşünmenin doğasını araştırmak için teorik olarak zengin bir çerçeve sağlar. Aristoteles, duyuları ortak ve özel olan duyular olarak yorumlamış, ortak olan duyularda yanılmaların olabileceğini örneğin yumuşak görünen bir şeyin

⁸³ Arslan Ahmet, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi Aristoteles*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 50-80.

sert olması gibi, özel duyularda ise yanılmanın neredeyse hiç olmadığını belirtmiştir. Aristoteles bir algının bilincinin herhangi bir özel algıda bulunmayacağını söylemiştir. İnsanlarda bulunan Ortak algı sayesinde örnek vermek gerekirse göz hem görür hem de gördüğünün bilincine sahip oluyordur. bu çerçeveden baktığımızda söylediğini de destekler niteliktedir.⁸⁴

Nihayetinde Aristoteles, Her halükarda açıkça şunu söylüyor: arzu denen şeyin, ruhtaki hareketi başlatan türden bir yetenek olduğu apaçıktır. Bununla birlikte, bu sonucu, aklın hareketin kaynağı olamayacağına dair daha önceki bulgusunun bir niteliği olarak hizmet eden bir başkasıyla birlikte anlar. Aslında, hayvan hareketine dahil olan iki eylemi öne sürmenin makul olduğunu savunuyor: arzu ve pratik akıl, ancak birbirlerinden ayrı olarak çalışmazlar. Daha ziyade, genel olarak insan olmayan hayvanlarda mevcut olan görüntü işleme türünü içerdiği düşünülen pratik akıl, arzu edilen bir şey olarak arzu nesnesine odaklandığında bir hareket kaynağıdır. Dolayısıyla, pratik akıl ve arzu, hem insan hem de insan olmayan tüm hayvanlarda amaçlı hareketin kaynakları olarak kurumsal bir şekilde hareket eder , ancak nihayetinde nesnelere pratik zekayı ve seti delen arzu hareket halinde. Bu nedenle Aristoteles, hayvanlarda amaca yönelik hareketi başlatmaktan, özerk veya ayrı olmasa da, faaliyetleri ve nesnelere birincil olarak sorumlu olan bir arzu fakültesi olduğu sonucuna varır. Hayvanların eylemde aradıkları şey, onlara iyi olan veya görünen bir arzu nesnesidir⁸⁵.

Aristoteles, arzu ve bunun hayvan eyleminin etiolojisindeki pratik akılla ilişkisi konusundaki tartışmasında biraz tereddüt gösterir. Bazıları, sonuç olarak, tedavisinin en iyi ihtimalle erken veya daha kötüsü olumlu bir şekilde şaşkın olarak görülebileceği sonucuna varmıştır. Bununla birlikte, böyle sert bir değerlendirme için hiçbir gerekçe yok gibi görünüyor.⁸⁶

Aristoteles'in eylem felsefesindeki iç içe geçmiş konulara herhangi bir yaklaşımda yer alan karmaşıklıklara karşı duyarlı olması da aynı derecede olasıdır. Daha sonraki bazı Humeanlardan farklı olarak, bu alandaki verilerin ve fenomenlerin kararsız olduğunu, taksonomi teorisi yaklaşımında sallanıp gerilediğini açıkça takdir ediyor. Haklı olarak, eylemin öncüllerinin bir tür arzu yetisini içerdiği sonucuna varır; ancak, arzunun maksatlı davranışın açıklamasında

⁸⁴Arslan Ahmet, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi Aristoteles*, ss.50-85.

⁸⁵ Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 128-129.

⁸⁶ Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, ss. 128-129.

yer alan tek veya yeterli yetenek olduğu sonucuna varmakta isteksizdir. Bir şekilde, pratik aklın ve hayal gücünün de oynayacağı vazgeçilmez rollere sahip olduğu sonucuna varır.⁸⁷

Aristoteles'in teorisinin, genel olarak hayati işlevlerin bu kadar ilişkili olduğu yoldan farklı ve ötesine geçen özel bir şekilde ruhla ilişkilendirerek zihinsel olan bu hayati işlevleri işaretlememesi üzerine düşünmek gerekir.

Ruhun canlılığı noktasında canlılardan hareket eder. Bu sonuca en sağlıklı bu şekilde varılacağını belirtir. Canlı bir varlığın hareketi tamamen kendindedir başkasında yada dışarıdan değildir. Buda ruhtur bundan dolayı bir canlıyı hareket ettirecek şey ruhtur buda ruhun da canlı olacağını bize gösterir.

Aristoteles, karşıtlıkların birliği konusunda bir tözün kendinde karşıtlıkları barındırabileceğini söyler. İyilik ve kötülük, cesaret ve korkaklık, cimrilik ve savurganlık gibi. Burdan yola çıkarak bir ruhun da kendisinde karşıtlıkları barındırabileceğini belirtir. Bunun da bize şu sonucu verdiğini söyler o zaman ruh da bir tözdür.⁸⁸

Ruhun bedenle birleştiğini fakat bu bendesel birleşmenin fiziksel olamayacağını sadece tinsel olabileceğini belirtir. Ruhun ne olduğu noktasında, fiziksel bir varlık olmadığını bedeninin ortadan kabolup gitmesinden sonra kanaat getirir çünkü fiziksel olan görülür, değiştirilir ama ruh böyle bir töz değildir. Ruhun bileşik ve karışık olmadığını basit olduğunu belirtir.

Ruhun belirli bir bozuluşa konu olmadığını, dolayısıyla bozulamayan şeyin kendisinde de ölüm olamayacağını bu sonuçlarda ruhun da ölümsüz olduğunu belirtir. Bir şeyin özün bozulmuyor ise o şeyin ölümsüz olabileceği üzerine çalışmalar yapılabilir ve ruhunda özünün bozulamayağı düşünüldüğü taktirde onun da ölümsüz olacağı sonucuna varabileceğimiz belirtir.⁸⁹

Bilgilerimizin nereden geldiği noktasında, O, bütün bilgilerimizin ya duyular yada düşünce aracılığıyla geldiğini belirtir. Eğer duyular yoluyla bilinen bilgiler düşünceler aracılığıyla bilinse idi, ortaya bilgi olarak çıkacak olan her şey duyularımız tarafından da bilinebilirdi. Bu durum da bilgi ve düşüncenin duyuya

⁸⁷ Mevlüt Uyanık,, *İslam Felsefesinde Bireysel Yönetim ve Bireysel Ahlak Sorunu*, Tedbiru'l-Mütevahhid İçinde, Ankara, Elis Yayınevi, 2017, ss.149-150.

⁸⁸ Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s. 128-130

⁸⁹ Uyanık Mevlüt, *İslam Felsefesinde Bireysel Yönetim ve Bireysel Ahlak Sorunu*, Tedbiru'l-Mütevahhid İçinde, 2017, s.149-150

ait olmadığını görmekteyiz. Ve insan bedeninden her hangi bir yere de ait olmadığı ortada bu durumda düşünce ve aklında ruha ait olduğu sonucuna vardığımızı belirtir. Bu durumda bilginde ruha ait olduğunu duyuya ait olmadığını belirtir.

90

Bu sonuçlara baktığımızda ruhun bir varlık olduğu fiziksel değil, tinsel bir varlık olduğu ve bilkuvve bir canlılığa sahip olduğu düşüncesini belirtiyor Aristoteles

⁹⁰ Uyanık Mevlüt, İslam Felsefesinde Bireysel Yönetim ve Bireysel Ahlak Sorunu, Tedbiru'l-Mütevahhid İçinde, 2017, s.147-152

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARISTOTELES VE İBN BACCE'NİN RUH GÖRÜŞLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRMESİ

1. İbn Bacce ve Aristoteles'e Göre Nefs/ Ruh Hakkındaki Görüşlerindeki Benzerlikler

İbn Bacce ve Aristoteles için Ruh anlayışlarını karşılaştırdığımızda çok da bir birine uzak olmadıklarını görmekteyiz. Çünkü İbn Bacce zaten felsefesinde, düşüncelerinde ve yapmış olduğu tahlillerde Aristoteles'ten çok fazla etkilendiğini görüyoruz. İslam coğrafyasında yapılan çeviriler diğer bütün alanlarda olduğu gibi ruh alanında da etki altına almıştır. ⁹¹

İbn Bacce, nefsi genel doğa evren düzeni içerisinde belli bir düzene ve olguya bağlı olarak ele alması ve bir bedenle birleşerek kendini somutlaştırması bakımından evrende yapılan doğa çalışmalarının bir parçası olarak görmek mümkündür. Hem Aristoteles hem de İbn Bacce ruh alanında yaptıkları çalışmaları dağal olan ilimler arasında ele aldıklarını söylemek mümkün. Onun nefis üzerinde ki yaptığı çalışmalarda mahiyeti, yetkinliği, geldiği noktalar ve içerisinde barındırdıkları bakımından Aristoteles'in ruh üzerine yaptığı üçlü çalışma çerçevesinde ele almakta olduğunu görürüz. Bu durumda İbn Bacce'nin akıl kavramını ele alarak insani nefis noktasında en yüksek yetkinlikte olduğunu belirtir. Burada önemli olan noktanın onun rasyonel kısmının ele alınmasını belirtir. Akıl kendi özüne olan yetkinliğini ancak bir metafiziksel bağlantı içerisinde gerçekleştirebilir. O diğer çalışmalarının çoğunda nefsin bu boyutuna araştırarak onunla ilgili çalışmalar yapar. Ancak bu şekilde onun bilgisine varacağımızı belirtir. Nefs alanında yaptığı en önemli çalışma olan Kitâbü'n-Nefs eserinin önemli yerlerinde psikolojinin bu noktalarına dikkat çektiğini söyleyebiliriz. ⁹²

İbn Bacce'nin ruh anlayışında Aristoteles yaklaşımını görmek mümkündür. Fakat bu Aristoteles'i kopya etmesi yada taklit etmesi anlamına

⁹¹ Arslan Ahmet, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi Aristoteles*, s.18-55.

⁹² Seyyid Hüseyin Nasr- Oliver Leaman, *İbn Bâcce*, İslâm Felsefesi Tarihi içinde, Çvr. Şamil Öçal - Hasan Tuncay Başoğlu, İstanbul: Açılımkitap Yayınları, 2011.s.25-80.

gelememelidir. İbnBacce'nin ruh üzerine düşündükleri ve ortaya koydukları tamamen kendi düşüncelerinden ve düzenlemelerinden ibarettir. Soyut anlamda düşünceleri oldukça fazladır. İbnBacce'nin ruh üzerine ortaya koydukları El-Farabi ve İbn Rüş arasında ki boşluğu da doldurduğunu

Ona göre insanlar çok farklı aşamalardan geçmektedir. Bunlar insnain doğduğu ilk günden itibaren başlamaktadır. Çünkü ilk olarak insanın bebeklik dönemini ele alabiliriz. Burada ki temel yeti tamamen insanın beslenmesi ve bunun yanında büyümesidir. İkinci noktaya geldiğimizde ise insanın isteklerinin olduğu, arzularının olduğu bunların artık bilinçli bir düzleme çıkmış olduğu çocukluk evresidir. Son aşamaya geldiğimiz de ise insan artık kendi aklını kullanarak kendini geliştirip gerçekleştirme noktasında olması gerektiğini belirtir. Bu üç noktadan geçerek insan ancak diğer canlılardan farklı olarak kendi nefsinin bilincine ve farkına varabilir.⁹³

2. İbn Bacce ve Aristotles'e Göre Nefs/ Ruh Hakkındaki Görüşlerindeki Farklılıklar

Aristoteles'in ruh anlayışına baktığımızda ise çok daha farklı bir anlayışla karşılaşmaktayız. O metafizik konusunda her zaman bireysel değerlendirmeyi ele alırken ruh konusunda da böyle bir yol izlemektedir. Beden ve ruh anlayışında ise daha öncede belirttiği gibi bedeni madde olarak ruhu da ona form veren olarak görmektedir. Aristoteles'e göre ruh nihayetinde şekilsizdir. Ne zaman ki bir bedende kendini maddesel olarak göstermeye çalışırsa işte o zaman bir şekile büründüğünü söylediğini görmekteyiz. Temelde platon ve Aristoteles'in ruh anlayışlarında bir birinden farklı oldukları görünse aslında bir birleime çok benzemektedirler.⁹⁴

İbn Bâcce, psikoloji incelemesini yaparken bunun altında duran en büyük sebeplerden ve en önemlisi onun mutlu olmasını sağlayacak ilkerin ne olduğunu bulup nasıl bir varlığa sahip olduğunu onun maddesel ve formel olarak yapısını ele alıp inçler. İbn Bâcce, çoğu eserlerinde ruh ve psikoloji üzerine çalışmalar yapmış olsada bu alanda yaptığı en önemli eser olan Kitâbü'n-Nefs günümüze maalesef eksik ulaşmıştır. Diğer eserleri le alınıp incelendiğinde düşüncelerinin çoğunda Aristotelesin izlerini görmek mümkün . Aristoles düşüncesinden biraz daha farklı

⁹³ Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s. 278-279.

⁹⁴Arslan Ahmet, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi Aristoteles*, s.27-50.

olarak O düşünceye daha ağırlık vermiştir. Bu alanda çalışmalar yaptığını söylemek doğru olur.

İbn Bâcce, nefis üzerinde yoğunlaşılması gereken noktalardan bir tanesinin ise platoncu düşüncede üç ayrı nefsin ele alındığı bitkisel nefis, hayvani nefis ve insani nefstir. Bunların içerisinde ise en önem verilmesi gerekenin ise insani nefis olduğunu belirttiğini görmekteyiz. Çünkü o nefis kavramında en önem verdiği şey olan düşüncenin burada olduğunu belirtir. Çünkü bu şekilde insan kavramları temel bir şekilde ele alıp sıralayabilir. Hayvani nefste bir düşünme yetisine ihtiyaç yoktur çünkü bu zaten doğa tarafından onlar verilmiştir. Fakat bu insanda böyle değildir ona diğer bir çok şeye ulaşabilmesi için imkanlar verilmiştir. Ve bu imkanları da aklını kullanarak onlara ulaşma yolu açılmıştır. Önemli olan insanın bunu nasıl kullanıp bilgiye ulaştığıdır. Çünkü ona bu bil kuvve olarak verilmiştir. Bütün bilgilerimizin akılla gerçek mahiyetine ulaştığını, akıl sayesinde karar vererek seçimler yaptığımızı belirtir ⁹⁵

İnsanın doğduğu ilk günden itibaren bir bilme sürecine girdiğini ve bunu yaşamının son anlarına kadar devam ettirdiğini belirtir bu durumun akıl tarafından gerçekleştiğini belirtir. Aklın kavrama ve anlama noktasında bize yardımcı olduğu gibi metafiziksel olan soyutlamaları da yapmamıza olanak sağladığını belirtir.

O, aklın tüm insanlara aynı düzeyde bahş edildiğini fakat kişilerde farklılık göstermesinin sebebinin ise insanların onu kullanarak kendilerini geliştirip gerçekleşmesine bağlı olduğunu belirtir. İnsan kendi aklını kullanarak bu dünyanın ezeli olmadığını anlayıp sonuç olarak tanrıya döneceğine dair bir hayat sürer ise eğer o zaman mutluluğu yakalayıp sevinçli olup kendi öz varlığını oluşturabilir.

İbn Bâcce akıl üzerine yaptığı çalışmalarda her insane aynı şekilde verildiğini fakat bunun geliştirilip gerçekleştirilmesinin ise kişiye göre değiştiğini belirtir. İnsan, akli yetkinliklerini gerçekleştirmek için bu dünyanın gerçekten gelip geçici olduğunu ebedi hayatın ahiret hayatı olduğunu, nefsin bu dünyada uygun koşullarda davrandığında mutlu bir hayat yaşayacağını ve bu sayede insanın kendi özü olan kendi bilincine varacağı, bu şekilde gelmiş olduğu yaratıcısına dönebileceğini belirtir. Ve tamamen kendini soyutlaştırabilir.

İbn Bâcce, çoğu filozofların ilgilenmek istediği hemen hemen bütün

⁹⁵ Seyyid Hüseyin Nasr- Oliver Leaman, *İbn Bâcce*, S.20-80.

konularla ilgilenip onlarla ilgili kitleleri etkileyebilecek çalışmalar yaptı. Bu çalışmalar çerçevesinde bazıları günümüze ulaşacak olan eserler kaleme aldı. ⁹⁶

İbn Bacce, Aristoteles gibi ruhu farklı noktalardan inceleyerek tek bir düzen içerisinde ele almayı üç farklı şekilde incelemiştir. Onun gibi bizim ilk olarak beslenme ve büyümeye ihtiyacımız olduğunu daha sonra algı ve hareket etmeyi bunun yanında dürtülerimizde ocağını ve son olarak da aklımızın yani düşünme, idrak etme ve anlamlandırma mahiyetinin olduğunu belirtir. Bu üç nesf türünde insanda bulunur fakat insan kendini gerçekleştirmek için en yüksek olarak düşünme yani akıl tarafına ihtiyaç duyduğu için bu bakımdan ele almamız gerektiğini belirtir. ⁹⁷

⁹⁶Seyyid Hüseyin Nasr- Oliver Leaman, *İbn Bâcce*, S.20-80.

⁹⁷Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s.278-280.

SONUÇ

Eski çağlardan günümüze kadar hem beden hem ruh üzerine yapılan çalışmalar devam etmiştir. Sistemli olarak bu konuda çalışmalar yapanlar antik yunan düşünürlerinden platon ve Aristoteles olmuştur. Farklı yaklaşımlar olmuş hem bir birlerini eleştirmiş hemde destekleyici çalışmalarda bulunmuşlardır. Platon'a baktığımızda bedeni ruhun kendisini gerçekleştirmesinde engelleyen bir hapisane olarak görmüştür.

İslam felsefesinin oluşumunda büyük etkiye sahip olan etkenlerin başında antik yunan düşünürlerinden yapılan çeviriler olmuştur. Fakat İslam coğrafyasında felsefenin yayılması ve batıyı da etkisi altına almasını sadece buna bağlayamayız. Yapılan çeviri faaliyetleriyle beraber akıl, inanç, iman, gibi konularda tartışılmaya başlanmıştır.

Aristoteles ise onun tam tersini belirterek ruhun bedende kendisini gerçekleştirdiğini, hayat bulduğunu, canlılık bulduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Ruhun bedene canlılık verdiğini, bu sayede kendisini de somutlaştırdığını belirtir. Durum böyle olunca bu alanda birçok çalışmalar yapılmıştır.

İslâm coğrafyasında yapılan çalışmalarda islam filozofları bazı noktalarda bir birlerinden farklı düşünceler belirtmiş olsalarda genel olarak ortak bir zeminde buluştuklarını söylemek doğru olacaktır. Ruhun kendiliğinden var olmadığını daha sonradan yaratıldı düşüncesinde birleşmişlerdir. Ruh- beden arasında ki ilişki incelendiğinde beden ölümle beraber yok olduğunu bu durumda ruhun varlığını devam ettirip ettirmediği sorununu ortaya çıkarmıştır. Bu konuda yine islam filozoflarının birleştiği nokta islam dininin etkinde kalarak kou üzerinde çalışmalar yapmışlardır. Onlara göre ruh ölümden sonra sonsuz hayat olan ahiret hayatına kavuşacak olup nihayetinde kendi özüne ulaşmış olacaktır. Ve bu şekilde huzurda bulmuş olacaktır.

Ruh bu durumda aslında içinde olduğu karanlık alandan çıkıp aydınlığına kavuşacaktır. Evrende maddesel olarak somutlaştığı bedeni ölümle beraber terk ederek kendi alemine ulaşmış olacaktır. Geldiği yer olana geri dönecektir çünkü allahtan geldik ve tekara ona döneceğimizi belirtirler.

İbnBacce ve Aristoteles karşılaştırmasını yaptığımız da bir çok alanda

çalışma yapmalarına ve fikir geliştirmelerine rağmen toplum ve insan konularına ağırlık vermişlerdir. Ruh kavramını bir çok alan vasıtasıyla ele almışlardır. İbnBacce ruh kavramına ilişkin düşüncelerini ortaya koyarken Aristoteles'in görüşlerine çok yakın olduğunu görmekteyiz. Hiç kuşku yok ki hem Aristoteles hem de İbnBacce'ye göre Psikoloji alanında yaptıkları çalışmalar. Onlar için en önemli çalışmaların başında geliyor.

Nefis bilgisine ulaşmadan onu kavramadan diğer alanlarda yapılacak olan çalışmaların bizi doğru yere götüremeyeceğinden ve anlamsız olacağı düşüncesindedirler. Ek olarak nefise dair olan bilgimizin soyutsal anlamda da önemli bir yeri vardır. İbnBacce ruh ve nefis kavramlarını çoğu zaman eş değer olarak görmüştür.

İbn-i Bacce, çoğu düşünürün eserlerini okumuş fakat bunlardan en çok Aristoteles'ten etkilendiğini görmekteyiz.

Aristoteles'ten en çok etkilendiği eser olarak Ruh üzerine ve Fizik kitabını söyleyebiliriz. Bu iki düşünür İbnBacce ve Aristoteles bize nefsin ne olduğunu ruh ile ilgili nasıl düşünmemiz gerektiğini çok iyi bir şekilde belirtmeye çalışmışlardır.

İbnBacce ruhu nefis anlamında da kullanmıştır. Onu cismin ilk yetkinliği olarak ifade etmeye çalışmıştır. Bundan dolayı hem İbnBacce hem de Aristoteles'i mercek altına aldığımızda amaçlarının genel anlamda insanın ruhuna dair bilgilere erişerek mutlu, erdemli bireyler yetiştirmek olduğunu bize aktarıyorlar. Toplumu ele aldığımız da bu anlamda kendini gerçekleştirmemiş olan bireyler toplum içerisinde düzen bozacak ve yetkinliğe erişemeyecektir. Bu yetkinliğe erişildiğinde sadece felsefi anlamda değil bilimsel, sanatsal anlamda da büyük gelişmeler olacaktır.

İncelemekte olduğumuz iki düşünürümüz de bireyin en büyük amacının bu dünyada mutluluğu yakalamak olduğudur.

İbn Bâcce'ye göre nefis konuş itibari ile en yüce ve öne alınması gereken önem verilmesi gereken konuların başında gelir. Çünkü yaratıcımız olan Allah'a konusu ve mahiyeti gereği en yakın olan şey nefistir.

Nefsin bilinmesi, anlaşılıp onun üzerine çalışmalar yapılması en değerli alandır. Yaptığı tahlillerde bu konuların derinlemesine ele alınması gerektiğini belirtir.

Ruh anlayışlarında yaptığımız tahlil Metafizik alanında yapılan önemli çalışmaların başlatıcısı olmalarıdır. Ve Ruh anlamında bilgisiz olmak diğer alanlarda yapılacak olan çalışmalarında çok sağlıklı olamayacağını göstermeye çalışmışlardır. Hem kendi benliğimize ulaşmak hem de başkalarına ulaşmak için nefsin bilgisine ulaşmak gereklidir. Bu bilgilere ulaşmaya çalıştığımız da öncelikle kendimize olan içsel güvenimiz artacaktır buna bağlı olarak başkalarına olan güven duygumuzda artacaktır.

Toplumun şekillenmesinde rol alan en önemli etkenlerden biri de nefsin bilgisine sahip olmaktır. Çünkü birey üzerinde yapılan her dönüşüm toplumda yapılacak bir dönüşüm olarak karşımıza çıkacaktır. Ve bilgi anlayışının erdemle birleştirilerek yapılan her çalışma toplumun her alanda daha da gelişmesine etki edecektir. Erdeminde bilgi gibi öğretilip aktarılacağı düşüncesinde olmuşlardır.

Aristoteles, için yaptığı çalışmada onu her şeyden ziyade metafiziğinde bir parçası haline getirmeye çalışıyordu. Bu çalışmalarıyla beraber bir çok düşünüre bu alanda ışık tutmuş ve yol gösterici olmuştur. Bu sayede onların aşamadığı sorunları ele alıp, yaşadıkları tutarsızlıkların üstesinden gelmeleri için büyük çalışmalar geliştirmiştir. Tabi bu noktada onu diğerlerinden ayıran en önemli noktada ruhun bedenle bir olduğu fakat aynı zamanda ruhun kendi içerisinde birden fazla güce sahip olduğu düşüncesini tutarlı bir şekilde ortaya koyması olmuştur.

Bu durumu yani ruh ve beden arasında ki ilişkiyi ilk ele alan kişi Aristoteles değildir fakat bedenle beraber ele alan ilk kişilerdendir diyebiliriz. Çünkü ayrı ayrı farklı tözler değilde tek bir töz olarak bizm bu konuya yaklaşmamız gerektiğini belirtir. Çünkü bunları siz olgusal olarak ayıramazsınız fakat kavramsal analizleri yapıldığında belki farklı düzlemde ele alınabilirler. Bunun bu şekilde ele alınmasını belirten en önemli ve ilk kişinin Aristoteles olduğunu belirtmek bizi yanıltmayacaktır.

Aristoteles felsefesinde canlılara çok önem vermektedir çünkü onlar bir ruha sahiptirler ve bu ruhun kendi özüne dair olan bilgilerinin araştırılması ve bilinmesi yaşadığımız evreni anlamada ve daha mutlu bir hayat sürmede çok önemlidir. Madde ve form ilişkisini beden ve ruh ilişkisi olarak genişletir.

insan ruhu onun düşünen tarafı beden de onun yer kaplayan tarafıdır. Bunlar bir birinden farklı düşünülemezler ve farklı olarak var olamazlar. Beden içerisinde bulunduğu şekli ruha borçlu olduğu için bir nebi onun amacının da o

olduğunu söylemek doğru olacaktır.

Çoğu düşünürün çıkış noktasına baktığımızda kendinden öce gelen düşünürlerin görüşlerini eleştirmekle ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu durum Aristoteles'in ruh üzerine yaptığı çalışmalarda da görmek mümkün.

Aristoteles, hem Thales hem de ondan sonra gelen bir çok filozof ruhu nasıl ki doğada herhangi maddi bir konuyu ele alıp incelemişlerse ruhu da tıpkı bu maddi şeyler gibi ele alıp incelemişlerini eleştirmişlerdir. Çünkü ona göre biz ruhun tam olarak ne olduğunu bilemediğimiz için bu genel yöntemleri kullanarak onun bilgisine ulaşamayız. Somut nesnelere üzerine yapılan yöntemsel çalışmalar ruh üzerinde yapılacak çalışmalarla tam anlamıyla örtüşmeyeceği için bize, somut nesnelere verdiği gibi kesin ve güvenilir bilgiler vermez.

Aristoteles'in üzerinde durarak eleştirdiği diğer bir durum ise ondan önce gelmiş olan düşünürlerin ruh üzerine yapmış olduğu çalışmaların sadece insanı kapsamaması olmuştur. O, buna karşı çıkararak diğer canlı organizmalarda da ruhun olabileceği düşüncesi olmuştur. Burada belirtilen ruh yani insanda bulunan ruh ile diğer canlı organizmada bulunan ruhun aynı olup olmadığıdır.

Aristoteles, yaptığı eleştirilerden bir diğeri ise ruh ve beden yırımında veya birleşiminde düşünürlerin belirtmiş oldukları düşüncelerdir. Bazı düşünürler ruh ve beden bir birinden farklı olduğu farklı hayatlar sürebileceklerini aralarında var olma noktasında bir ilişki olamayacağı yönündeydi. O bunun tam karşıtı belirtip ikisinin bir birinden farklı düşünölemeyeceğini, farklı hayatlar süremeyeceğini belirtir. Ona göre bunun sebebi ise ruhun bedene dışkın değil içkin olması ve beden yapmış olduğu eylemlerin yapıcısı olduğudur.

Aristotelesin bu çalışmalarına baktığımızda ruh ve beden arasında ki ilişkiye bağılı olarak ruhun bulunduğu bedenden bağımsız bir şekilde var olamayacağı dolayısıyla hem ondan önce var olmadığı hem de beden öldükten sonra başka bir bedende varlığını sürdüremeyeceğini anlamak mümkün. Her beden için bir ruh, her ruh için de kendine ait bir beden olduğunu belirtir.

Onun ruh ve beden arasındaki ilişkisini form ve madde arasındaki ilişkisiyle aynı çerçevede ele almak doğru olacaktır. Çünkü nasıl ki form olmadan madde madde olmadan da form olamıyor ise ynisı ruh ve beden ikilemi içinde geçerlidir. Nasıl ki form maddeye şekilveriyor ise aynı şekilde ruh da bedene şekil veriyor.

Aristoteles, sadece insanda değil bütün tespitini yapabildiğimiz canlı orgnizmalarda da bir ruhun olduğunu kabul etmektedir. Çünkü bir organizmayı canlılığa kavuşturanın, hareket ettirenin ruh olduğunu belirtmeye çalışır.

Aristoteles, akıl konusunda düşünebilme alanında en önemli yetimizin olduğunu belirtir. Ve bunun sadece insani ruhta bulunduğunu belirtir. Çünkü insan olayları anlamaya, anlamlandırmaya, kavramsalaştırıp açıklamaya çalışır. Bu akli taraf olmasa ruh bu işlevleri yapıp sağlıklı bir yaşam sürdüremez.

Aristoteles ruhun ölümsüz olup oalamadığı noktasında tam olaraknet şeyler ifade etmemeye çalışır. Çünkü ölümsüzlüğün tam olarak nereden geldiğini açıklamamaktadır. Sadece insani akıl ile ölümsüzlük arasında etkin bir akıl olacağını belirtir. Bu noktada ondan sonra gelen bazı düşünürler etkin akıl olarak Aristoteles'in tanrıyı yani yaratıcıyı kast edebileceğini belirtirler.

Ruh bedenden farklı değildir ona içkin olarak meydana gelmektedir. Çünkü ruhun onun gayesi olduğunu ondan ayıramayacağını belirtir.

Ona göre beden ve ruh bir nokta da bir birlerini tamamlayıcı niteliktedirler.ilk olarak çalışmalarına baktığımızda belki ikili bir varlık sistemini ele aldığını görebiliriz fakat iki tözünde (ruh-beden) bir birinden ayıramama noktasında monist bir yaklaşımla ele alınabileceğini söylemek mümkün olacaktır. Bu alanda başından beri yağtığı çalışmalara baktığımızda tutarlı bir düşünceyle ruh ve beden arasında ki ilişkiyi açıklamaya çalışmaktadır.

KAYNAKÇA

Cevizci Ahmet, Felsefe Tarihi, İstanbul: say yayınları, 2014

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.

Felsefesi El Kitabı içinde. Ankara: Grafiker Yay. 2017.

Akyol, Elif. Üzüntüyü Yenmenin Çareleri Kindî Merkezli Bir İnceleme. Ankara: Araştırma Yay. 2015.

Metafizik. Çev: Y. Gurur Sev, İstanbul: Pinha Yay., 2015.

İbnBâcce'nin İnsan Görüşü. İstanbul: MÜİF. Yay., 1997.

Aristoteles. Hayvanların Hareketleri Üzerine. Çev: Furkan Akderin, İstanbul: Say Yay., 2011.

Nikomakhos'a Etik. Çev. Saffet Babür. Ankara: BilgeSu Yay. 2007.

Ruh Üzerine. Çev. Zeki Özcan. Ankara: Sentez Yay.2014.

Arslan, Ahmet. İlkçağ Felsefesi Tarihi, İstanbul: Bilgi Üniv. Yay., 2014.

İslam Felsefesine Giriş. TDV. Yay. Ankara: 1999.

Cevizci, Ahmet. Felsefe Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Paradigma Yay., 2000.

Fahri, Macid. İslam Felsefesi Tarihi. Çev: Kasım Turhan. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 2000.

Mutluluğun Kazanılması. Çev. Ahmet Arslan, Ankara: Vadi Yay., 1999.

İbnBâcce. İslâm Felsefesi Tarihi içinde. çev. Şamil Öçal - Hasan Tuncay Başoğlu. İstanbul: Açılımkitap Yay., 2011.

İbni Bâcce, “*Risâletü'l-veda*”, **Resâilu İbni Bâcce el-İlahiyye** içinde, s. 141; Bkz: İbnu'l-imâm, Mülhak, **Resâilu İbni Bâcce el-İlâhiyye**, nşr. Macid Fahri, 1.bs., Daru'n-Nehâr li'n-Neşr, Beyrut 1968.

Risaletül Veda. İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri içinde. Çev: Mahmut Kaya, İstanbul: Klasik Yay., 2003.

İbn Kayyım, el-Cevzî. Et-Tıbbu'r-Rûhânî, Ruhun Sağaltımı. Çev: Mevlüt Uyanık. Aygün Akyol. Sema Bolat. Ankara: Elis Yay. 2019.

Metafizik. Çev. Ekrem Demirli, Ömer Türker. İstanbul: Litera Yay., 2014.

İlk Felsefe Üzerine. Çev. Mahmut Kaya. Kindî Felsefî Risaleler içinde, İstanbul: Klasik Yay, 2013.

Nefs Üzerine, Çev. Mahmut Kaya. Kindî Felsefî Risaleler içinde. İstanbul: Klasik Yay, 2014.

Köroğlu, Burhan. İbnBâce. Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni içinde. ed. Bayram Ali Çetinkaya, İstanbul: İnsan Yay., 2015.

Tamtürk, Bayram. Fârabî'nin Mutluluk Anlayışı. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006

Tez, Zeki. İslamın Batı Cephesi. İstanbul: Hay Kitap, 2014.

Felsefi Düşünceye Çağrı. Ankara: Elis Yay., 2012.

Uyanık Mevlüt, İslam Felsefesinde Bireysel Yönetim ve Bireysel Ahlak Sorunu, Tedbiru'l-Mütevahhid İçinde, Ankara: Elis yayınevi, 2017

<https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-bacce> (Erişim tarihi: 12.12.2020)

W. D. Ross, Aristoteles, çevr. Ahmet Aslan, kabalcı yayınevi, İstanbul,

Arslan Ahmet, ilk çağ felsefesi tarihi Aristoteles, İstanbul bilgi üniversitesi yayınları, İstanbul, 2007

Editör: A. Kadir Çüçen, metafizik filozofların metafizik sistemleri, Bursa: sentez yayıncılık, 2019

6 Guthrie, William KeithChambers, İlkçağ Felsefesi Tarihi (2. Baskı) (Çeviren: A. Cevizci). Ankara: Gündoğan Yayınları, 1999

Metafizik, Aristoteles, çevr. Y. Gurur sev, İstanbul: pinhan yayıncılık, 2018

Alfred, Weber, Felsefe Tarihi, (Çev: H. Vehbi, Eralp), İstanbul: Sosyal Yayınları, 1993,

Copleston, F. Felsefe Tarihi c. 1 Aristoteles, (Çev: A. Yardımlı), İstanbul: İdea Yayınları, 1997

Aristoteles, İkinci Analitikler, (çev. Ali Houshiary), 3. baskı, YKY, İstanbul, 2015